

A főnévi csoport egyeztetése

Kornai András

MTA Nyelvtudományi Intézet

0 Bevezetés

A mozgató szabályok (transzformációk) létezése a generatív grammatika alapfeltevései közé tartozott az elmélet kialakulása óta. Bár Chomsky (1957 ch.5) a transzformációk szükségességét igazoló érveit a strukturalista iskola képviselői sohasem fogadták el fenntartás nélkül (l. pl. Reich 1969), a generatív paradigmán belül a mozgatószabályok nélkülözhetetlenségét axiómának tekintették, és a kutatás elsősorban a transzformációk pontos formájának és működési módjának feltárására irányult. A hetvenes évek végére azonban a transzformációk szükségességét illetően komoly kételyek merültek fel (ld pl. Gazdar 1982, Chomsky 1981 ch. 2.4.6) – a kérdés máig sincs megnyugtatóan eldöntve.

Az egyeztetési jelenségek a közvetlen összetevős elemzés, illetve az azt több-kevesebb hűséggel formalizáló környezetfüggetlen grammatika (Context-Free Grammar, CFG) inadekvátságának bizonyítékai között már Postal (1964 ch. 8), a különféle strukturalista elméleteket generatív szemszögből elsőként tárgyaló munkájában helyet kaptak. Postal azonban még csak annyit állít, hogy az ilyen jelenségek leírásához szükséges “változók” ill. “indexek” a CF grammatikákban egyébként motiválatlanok, és az ilyesfajta *ad hoc* tárgyalásmóddal szemben a szisztematikus (t.i. transzformációs) leírást előnyben kell részesítenünk. Figyelmen kívül hagyja azonban azt a tényt, hogy az egyeztetési jelenségek transzformációs tárgyalása nem “mozgatást”, hanem “másolást” igényel, és az ilyen transzformációknak nincs független motivációjuk. Lyons (1968 ch. 6.5.4) az egyeztetést már mint “nyilvánvalóan környezetfüggő” nyelvi jelenséget tárgyalja¹ – demonstrálni azonban csak annyit demonstrál, hogy az (angol) alany és állítmány számbeli egyezésének leírására általa javasolt CFG meglehetősen ügyetlen. Ugyanezt az egyeztetési jelenséget Grinder és Elgin (1973, 57) már arra tekintik bizonyítéknak, hogy az angol nem is írható le CF nyelvtannal – erről, és a természetes nyelvek környezetfüggő voltának egyéb “bizonyítékairól” ld Pullum- Gazdar (1982).

Látni fogjuk, hogy nincs elvi akadály annak, hogy a különféle egyeztetési jelenségeket környezetfüggetlen nyelvtanokkal írjuk le. Nem teljesen világos azonban, hogy egy ilyen leírás hogyan illeszthető be a grammatika egészébe. A nyelvtan “moduláris” felfogása (l. pl. Chomsky 1981 ch. 2.9) mellett a Postal, Lyons és mások által még igen fontosnak ítélt egyszerűségi szempontok másodrendűvé válnak: lehetőség nyílik ugyanis arra, hogy a bennünket érdeklő jelenségek köré egy külön erre a célra bevezetett modul, és a nyelvtan többi modulja közti kölcsönhatás eredményeként írjuk le. Az egyeztetés ilyen jellegű tárgyalására mind a transzformációs, mind a transzformációmentes generatív grammatikában találunk példát: Lapointe (1980) a szemantikai interpretációra, Gazdar- Pullum (1982) pedig a szabályokban szereplő jegyek “kibontására” (feature instantiation) tett önkényes feltevések segítségével szűri ki a “rosszul egyeztetett” konstrukciókat.

Ebben a cikkben épp a fordított utat követem: abból a feltevésből indulok ki, hogy az egyeztetés a

¹ “One of the most obvious of the phenomena in language falling within the scope of the notion ‘context sensitivity’ is *concord* (or ‘agreement’)”.

többi szintaktikai folyamathoz hasonló uton megy végbe. Ennek megfelelően azokkal az eszközökkel próbálom meg leírni, amelyek a grammatikában egyébként is biztosan rendelkezésre állnak – a transzformációk (a fentebb említett okok miatt) nem tartoznak ezek közé. Mindehhez az empirikus anyagot a magyar főnévi csoport közvetlen összetevős szerkezetének leírása szolgáltatja: a magyar szintaxis más területéről, illetve más nyelvből csak ott hozok példát, ahol ez okvetlenül szükséges. A közvetlen összetevős szabályok leírásához a (transzformációs) generatív nyelvészetben szokásos CFG formalizmust használom: ez az eredeti definíciótól (l. Chomsky 1956) csupán annyiban tér el, hogy mind a terminális, mind a nemterminális ábécé elemei között megenged **komplex szimbólumokat** is.² Az első rész e szimbólumok pontos formájával foglalkozik: a tulajdonképpeni szabályok tárgyalását a második részben adom.

Itt mondok köszönetet Farrell Ackermannnak, Bánréti Zoltánnak, Gyepesi Györgynek, Hetzron Róbertnek, H. Molnár Ilonának Kálmán Lászlónak, Kenesei Istvánnak, Kiefer Ferencnek, Komlós Andrásnak, Papp Ferencnek, Szabolcsi Annának, és Tólos Endrének, akik e cikk megírásához számos hasznos észrevétellel és tanáccsal járultak hozzá.

1 A főnévi paradigma

A hagyományos nyelvreírás “Szó és Paradigma” (WP, l. Hockett 1954) modellje egészen a legutóbbi időkig a nyelvtudomány perifériájára szorult. Már a deskriptív nyelvészet is a szónak mint a nyelvi leírás szintjének a kiküszöbölésére törekedett (l. pl. Harris 1946), és a generatív iskola ezt a programot lényegében változtatás nélkül magáévá tette (l. pl. Lees 1960). A generatív morfológiai kutatások csupán akkor váltak intenzívebbé, amikor az ún. lexikalista hipotézis (l. Chomsky 1970) szélesebb körben elfogadottá vált: e hipotézis értelmében ugyanis a szintaxis szabályai a szavak belső szerkezetére nem hivatkozhatnak. (A szó magyarázó kategóriaként való kezelése mellett nem csupán szintaktikai, hanem fonológiai ill. morfológiai érvek is hozhatók: ezeket illetően l. pl. Robins 1959, Aronoff 1976.)

A hipotézisnek megfelelő generatív nyelvtan lexikai komponense tehát teljesen megformált szavakat (“szóalakokat”) állít elő, és a lexikai helyettesítés során ezeket illesztjük a szintaxis által kialakított (fa)struktúrákba. A grammatika ilyen felépítése szükségessé teszi, hogy a szavakat a lexikai kategóriák által nyújtott durva besorolásnál részletesebben specifikáljuk: szükségessé válik tehát a kategóriaszimbólumok “morfoszintaktikai” jegyekkel való kibővítése.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a komplex kategóriaszimbólumoknak minden morfológiai információt tükrözni kellene – semmi szükség nincs arra, hogy a reprezentációt olyan jegyekkel bővítsük (pl. “± összetett szó”) amikre a szintaxis szabályai sohasem hivatkoznak. Mindenképpen fel kell tüntetni azonban a reprezentációban azokat a jegyeket, amelyekre a szintaxis (pl. egyeztetési) szabályai hivatkozni fognak: Anderson (1982) nyomán az ilyen jegyekkel járó affixumokat nevezem **ragoknak**. A többi affixumot egyszerűen **képzőnek** fogom nevezni – látni fogjuk, hogy a hagyományosan **jelnek** tekintett elemek az iménti értelmezésben a ragokhoz tartoznak. Paradigmatikus alakról (és általában paradigmáról) a hagyományos szóhasználatnak megfelelően kizárólag ragok esetében fogok beszélni. Ezt a szóhasználatot az is indokolja, hogy a fenti “szintaktikai” rag-definíció alapján lényegében ugyanazt a főnévi paradigmát nyerjük, mint amit Antal (1961) morfológiai jellegű

² Komplex szimbólumok bevezetését először Harman (1963) javasolta, de használatuk csupán az X-vonás elmélet (X-bar theory, magyarul ismerteti Prószycki 1984, 2.1.) elterjedésével (l. Chomsky 1970, Bresnan 1976, Emonds 1976, Jackendoff 1977) vált általánossá.

kritériumok alapján állított fel. Az alábbi táblázat az összes szintaktikailag releváns főnévi affixum-kombinációt feltünteti – az ezekre hivatkozó szintaktikai szabályokat a második részben tárgyalom.

(1)	sógor	0	0	0	0	=	NOM
		om			t	=	ACC
		od			nak	=	DAT
		a			val	=	INS
		unk			ért	=	CAU
		otok			vá	=	TRA
		uk			on	=	SUE
					ra	=	SBL
		aim			ról	=	DEL
		aid			ban	=	INE
		ai			ból	=	EAL
		aink			ba	=	ILL
		aitok			nál	=	ADE
		aik			hoz	=	ALL
		ok			tól	=	ABL
	ig	=	TER				
	ként	=	FOR				

Az esetragokhoz tartozó jegyeket a táblázat utolsó oszlopa tartalmazza. A birtokos és az igei személyragozás elkülönítésére a \pm POS jegyet fogom használni, az *-é* “birtokos anaforához” (l. 2.3) pedig a \pm ANP jegy tartozik. Figyelmen kívül hagytam azokat az idiolektusokat, amelyekben az *-é* ismétlődhet (*- Kinek a könyvének a borítóját firkáltad össze? - %Péteréét*).³ Feltüntettem viszont a paradigmában az *-ék* “familiáris többest”, mivel ez +PL jeggyel jár, és erre a szintaxisnak (pl. az alany-állítmány egyeztetésben) hivatkoznia kell.

A paradigmatisz alakokat előállító morfológiai szabályok pontos formája a továbbiak szempontjából közömbös – kérdés viszont, hogy az egyes alakokat milyen módon reprezentáljuk.

1.1 A lexikai reprezentáció

A legtöbb generatív morfológiai modell (pl. Aronoff 1976, Lieber 1980, Selkirk 1983, Kiparsky 1982) a szavak belső szerkezetére vonatkozó információt (morfoszintaktikai) jegyek rendezetlen mátrixával kódolja: ebben a felfogásban tehát (az alanyi és a tárgyas ragozás különbségeitől egyelőre eltekintve) pl. *vártam* = vár<+IDŐ -MÓD +ÉN -TE -PL>; *várjatok* = vár<-IDŐ +MÓD -ÉN +TE +PL>; *várnának* = vár<+IDŐ +MÓD -ÉN -TE +PL>; stb. Amennyiben egyes jegyeket érték nélkül hagyunk (pl. vár<+IDŐ +PL>), akkor két értelmezés áll nyitva: vagy azt mondjuk, hogy a keletkező alak a többi jegy tekintetében specifikálatlan (*várt...k*, azaz tkp. a *vártunk*, *vártatok*, *vártak* alakok bármelyike), vagy azt, hogy a fennmaradó jegyeket a jelöltségi konvenciók automatikusan szolgáltatják (tehát a fenti alak kiegészítendő a <-MÓD -ÉN -TE> jegyekkel, így csak *vártak* lehet). Ez utóbbi felfogás – amelyet a továbbiakban én is követek – jóval restriktívabb: fenti formájában ugyanis semmiféle archi-elemre való hivatkozást nem tesz lehetővé. A

³ Lotz (1967b) szerint a *Demééé* típusú alakokat ezek az idiolektusok sem engedik meg: itt tehát azzal a páratlan esettel állunk szemben, hogy egy szintaktikai folyamatot (l. 2.3) fonológiai feltételek korlátoznak.

morfológiában azonban gyakran kell nem teljesen specifikált "archi" elemekről beszélnünk. A jegyek szokásos elrendezésénél ez "± értékű" jegyekre való hivatkozást tenne szükségessé – a gyakorlatban ez háromértékű jegy-rendszer bevezetésével, tehát a bináris elvről való lemondással lenne egyenértékű. A jegy-kötegek (feature bundles) alkalmazása más szempontból is problematikus: például a *sógor:sógorok*; *sógorom:sógoraim*; *sógoré:sógoréi* oppozíciók kódolásához több független jegyet is fel kellene vennünk, ez pedig lehetetlenné teszi, hogy a számbeli egyeztetés szabályait egységesen fogalmazzuk meg.

Ilyen és hasonló okok alapján Anderson (1982, 4.1.) a morfoszintaktikai jegyek hierarchikus elrendezését javasolta. Mivel a zárójelezések (bracketings) és a fastruktúrák (tree-structures) között kölcsönösen egyértelmű megfeleltetés létesíthető, ez nem jelent lényeges eltérést az Általánosított Frázis-Szerkezet Nyelvtanokban (Generalized Phrase-Structure Grammar, GPSG - magyarul ismerteti Prószéky 1984 2.2) alkalmazott megoldástól sem. A jegyek fa-struktúrába rendezését a fonológiában is többen javasolták (pl. Labov 1981, 299, Mascaró 1983); én az alábbiakban az azzal a kiegészítő feltevessel élek, hogy a fákban **kizárólag + értékű jegyek dominálhatnak más jegyeket**. Ez a feltevés természetesen csupán akkor jelent valódi megszorítást, ha az előjelek meghatározását valamilyen (morfológiai) jelöltség-elmélethez kötjük. Ennek megfelelően, ha egy oppozíció mindkét tagjának van (nem üres) morfológiai reflexe, a fa-struktúrától független érveket fogok használni annak az eldöntésére, hogy melyik tagot tekintem jelöltnek.

A lexikai reprezentációban a (fastruktúrába rendezett) morfoszintaktikai jegyek mellett természetesen a szavak lexikai kategóriája is szerepel. Az X-vonás elmélet értelmében ezt az információt is (bináris) jegyekkel adjuk meg (l. pl. Chomsky 1970, Jackendoff 1977 ch. 3.2). Az erre a célra szolgáló "X-vonás jegyek" (X-bar features) szintaktikai és/vagy szemantikai értelmezése azonban számos problémát vet fel (l. Kean 1977), ezért az alábbiakban megkísérlek ezeknek is morfológiai értelmezést adni. Ezt a feladatot nagyban megkönnyíti, hogy a paradigmák (a hagyományos felfogás szerint is) nem egyes szavakhoz, hanem a különféle szófajokhoz tartoznak. Ez lehetővé teszi, hogy két szót pontosan akkor soroljunk ugyanabba a szófajba, ha megegyezik a paradigmájuk, azaz ha ugyanazokban a ragokban részesülhetnek. Ez a meghatározás látszólag körkörös: a szófaj elemeinek azonosításához a paradigmára, a paradigma felállításához pedig a szófaj elemeire van szükség. Ha azonban a szófajt és a paradigmát egyszerre határozzuk meg, a körkörösség eltűnik: a szófaj és a paradigma az egymást szavakká kiegészítő osztályok közül a **maximálisak** (másszóval a tovább nem bővíthetők) lesznek. A definíció (előzményeit illetően l. pl. Harris 1951, ch. 15.) értelmében azonos környezetekben előforduló (egyező disztribúciójú) elemek sohasem kerülhetnek különböző osztályokba – ez minden szófajdefiníciótól elvárható – de elképzelhető, hogy egy szófajon belül több disztribúciós osztályt is találunk. Úgy tűnhet, hogy ez a helyzet áll elő például a magyar névszóknál, hiszen a főnevek, a melléknevek és a számnevek paradigmája lényegében megegyezik. Finomabb elemzéssel azonban találunk eltéréseket: a főneveknek és a számneveknek nincs középfoka, míg a melléknevek esetén a középfokot is a paradigmához sorolhatjuk. A főnevek és a számnevek elkülönítésére pedig a többesszámot használhatjuk fel: ebben a felfogásban tehát a számneveknek nincs plurális alakja, és a *tizenhármak* típusu elemeket a főnevekhez soroljuk (l. még 2.2). A morfológiai értelmezésű X-vonás jegyek még így is csak minimális különbséget tesznek a főnevek, a melléknevek és a számnevek között – ez azonban inkább előny, mint hátrány, hiszen épp ez teszi lehetővé hogy az X-vonás jegyek segítségével kifejezzük azt a tényt, hogy a névszók a magyarban természetes osztályt alkotnak.

Továbbra is problémát jelentenek azonban a hiányos paradigmájú elemek, hiszen a fenti definíció merev alkalmazásával pl. a fokozhatatlan mellékneveket mind főnévnek kellene minősítenünk. For-

mailag ugyanilyen problémát jelentenek a **középfokban álló** melléknévek is: természetesen ezeket sem akarjuk főnévnek minősíteni csupán azért, mert a középfok ragját nem lehet (még egyszer) rájuk függeszteni. Ilyen szempontból a középfok egyáltalán nem kivételes: az ismételhető affixumok (pl. *legeslegesleges...*) jóval ritkábbak mint a nem iterálhatóak. A továbbiakban azzal a feltevessel élek, hogy ezek az affixumok “blokkolják” (tehát működésében megakadályozzák, l. Aronoff 1976) az affixálási szabályt: a felszínen < + középfok > elemek tehát a morfológiai szabályok szempontjából < - középfok > jegyűek. Ezt a tényt a jegyek számának megkétszerezése nélkül is le lehet írni, ha feltesszük, hogy a morfoszintaktikai jegyek + értéke a morfológiában **potenciális**, míg a szintaxisban **aktuális** affixációra utal. A továbbiakban a jegyek morfológiai ill. szintaktikai értelmezése közti különbséget a fastruktúrák megfelelő éleinek szaggatottan hagyásával ill. folytonossá tételével jelzem.⁴

Az aktuális/potenciális megkülönböztetés nyelvelsajátítási szempontból is plauzibilis. Tekintve, hogy az affixumok száma korlátozott (és a nyelv szókincséhez képest igen csekély) de előfordulásuk rendkívül gyakori, feltételezem, hogy ezek perceptuálisan “kiugró” (salient) elemek. Ha a hallgató ezeket ismeri (és a beszédben felismeri), akkor az affixált elemekről kikövetkeztetheti, hogy olyan szófajba tartozik, ahol az illető affixum használata megengedett (tehát pl. az esetragra végződő elemeket a névszóhoz sorolja), de az affixum hiányából még nem következtethet ennek az ellenkezőjére. A morfoszintaktikai jegyekből kialakított fák éleinek színezése azonban nem csak a nem iterálható affixumok okozta formai problémát oldja meg, hanem egyben azt is lehetővé teszi, hogy a hiányos paradigmájú elemeket beillesszük a rendszerbe. Egyelőre a fokozhatatlan melléknévek példájánál maradva, a releváns különbségeket a következőképpen érzékeltethetjük:

(2)

	+ középfok	- középfok
aktuális	középfokú melléknévek	fokozhatatlan melléknévek
potenciális	alapfokú (de fokozható) melléknévek	főnevek

Az inflexiós morfológia szempontjából a < - középfok > elemeket mindaddig egyszerűbb a főnevek közé sorolni amíg ez a derivációs morfológia, a szintaxis és a szemantika olyan átalakítását nem teszi szükségessé, amit a kérdéses elemnek a fokozhatatlan melléknévekhez való sorolásával elkerülhetünk.

Nincs tehát elvi akadálya annak, hogy a lexikai kategóriákat a megfelelő paradigmákon keresztül definiáljuk. Ily módon a lexikai kategóriákat megadó X-vonás jegyeket kiküszöböljük a reprezentációból (illetve a paradigmatiszta alakokat leíró morfoszintaktikai jegyekként értelmezzük őket) – ezáltal a lexikai reprezentáció mind formailag, mind konceptuálisan igen nagy mértékben egyszerűsödik. Ezek a megfontolások azonban meglehetősen elméletiek: mindeddig nem hoztam olyan példákat, amik a lexikai reprezentáció itt felvázolt modelljét empirikusan is alátámasztják. Éppen ezért, a következő részben a magyar főnévi paradigma a cikk tulajdonképpeni céljához szükségesnél részletesebb leírását adom.

⁴ Az élek ilyesfajta “színezése” nem több kényelmes technikai megoldásnál: lehetőség lenne arra is, hogy az aktuális/potenciális különbséget egy új jegy, vagy akár negatív vonásszámok (l. Selkirk 1983, ch. 1.2.) bevezetésével tárgyaljuk. Ezek a megoldások lényegében ekvivalensek: a köztük való döntés még további vizsgálatot igényel.

1.2 A főnevek reprezentációja

A paradigmaticus alakok képezhetőségére alapozott főnév- definíció meglehetősen híven visszaadja a hagyományosan főnévnek minősített elemek osztályát: a Magyar Nyelv Értelmező Szótárában főnévként (is) minősített 35171 elem több mint 98%-a e szerint a definíció szerint is minden további nélkül főnévnek minősül. Az egyezés még erősebbé válik, ha elhagyjuk azokat az elemeket, amelyek csak állandósult kifejezések részeként élnek (*poncius, ólomláb, jotta, ...*): tekintve, hogy a lexikonnak az idiómákat mindenképpen tartalmaznia kell, semmi okunk arra, hogy az ezekből rekonstruált szavakat külön is feltüntessük.⁵ A lexikai reprezentáció az előző szakaszban kialakított modelljének teherbíró képességét azonban az mutatja legjobban, hogy felhasználásával a fennmaradó két százalék, t.i. a hiányos paradigmájú főnevek viselkedése is leírható, illetve előrejelezhető. Ehhez először a teljes főnévi paradigmát tekintem át.

A birtokos személyragoknak a birtokos számát és személyét kifejező jegyet a +POS jegynek rendelem alá: $házam = ház<+POS <+ÉN -TE -PL>> = ház<+POS <+ÉN>>$; $házatok = ház<+POS <-ÉN +TE +PL>> = ház<+POS <+TE +PL>>$; stb. Ez az alárendelés – és általában a fa- struktúra – lehetővé teszi, hogy a jegykötegek bizonyos osztályait archi-elemként kezeljük. Ehhez azt a tényt használhatjuk fel, hogy a zárójelezés pontosan megkülönbözteti az egyes jegyeket az általuk dominált rész-fáktól, és így bizonyos részlegesen specifikált fák megadásához nincs szükség “± értékű” jegyekre való hivatkozásra. Ez azonban csak azokra az archi-fákra érvényes, amelyeket az eredeti fából valamely csomópont alatti *összes* ág elhagyásával kapunk. A többi esetben a hiányzó ágak alatti jegy-értékeket a jelöltségi konvenciók automatikusan szolgáltatják: ha valamely jegy a szabályban nem szerepel, akkor jelöletlen (-) értékkel veendő tekintetbe.

A paradigmaticus alakok által alkotott természetes osztályok számát ez a leírás mód igen erősen korlátozza: pl. $\{házam, házunk\} = \{ház<+POS <+ÉN>>, ház<+POS <+ÉN +PL>>\}$ egybejtéséhez a $ház<+POS <+ÉN \pm PL>>$ alakra kell hivatkozni, tehát ez az osztály csak annyira “egyszerű”, mint $ház<+POS <\pm EN +PL>> = \{házunk, házatok\}$.

Az egyetlen jegy segítségével megadott $ház<+POS>$ alakot a jelöltségi konvenciók $ház<+POS <-ÉN -TE -PL>> = háza$ -ra egészítik ki: itt tehát kizárólag a $\{házam, házad, háza, házunk, házatok, házuk\} = ház+POS$ osztályt kezelhetjük archi-elemként. Az archi-elemeket, illetve az ezeknek megfelelő specifikálatlan rész-fákat tartalmazó archi-fákat pedig a csúcsos zárójelek **elhagyásával** fogom jelölni (a fenti hatelemű osztályt tehát $ház+POS$ formában hozom).

A személy/szám megkülönböztetésben szereplő $\pm PL$ jegyet használom a főnevek többesszámának leírásához is: az *-ék* jelenlétére utaló $\pm FAM$ jegyet ennek rendelem alá ($sógorék = sógor<+PL <+FAM>>$; $sógorok = sógor<+PL <-FAM>> = sógor<+PL>$; $sógor = sógor<-PL>$). Ily módon nemcsak az *-ék*-es alakok plurale tantum volta ragadható meg (hiszen +FAM esetén szükségképpen +PL áll), hanem a birtoktárgy többesszáma is: $sógorom = sógor<+POS <+ÉN -TE -PL> -PL>$; $sógoraim = sógor<+POS <+ÉN -TE -PL> +PL <-FAM>>$; $sógorunk = sógor<+POS <+ÉN -TE +PL> -PL>$; $sógoraink = sógor<+POS <+ÉN -TE +PL> +PL <-FAM>>$ (l. még 1.3). Ez a leírás tehát nem csak azt jósolja meg, hogy a birtokos ragozásban nem részesülő főnevek nem kaphatnak többszörös többesszámot (**sógorokok*), hanem az *i + k* alakú kettős többesszámokat (**sógoraimok, *sógoraidok, ...*) is kizárja. (Ha viszont a személyes birtokragokban megjelenő *i-t*

⁵ Az ilyen rekonstrukció szinkron szempontból egyébként is meglehetősen kétes értékű: pl. a *farkaskasza* szót (“csak ezekben a szólásokban: *farkaskaszára jut valami, farkaskaszára vet valami*”) a nyelvet tanuló gyermek akár *farkaskasz* alakban is felveheti (a *farkasfogára vet/jut* analógiájára).

és a *k*-t külön morfémának tekintenénk, akkor nem csupán azonos jelentésük, hanem komplementer disztribúciójuk is magyarázat nélkül maradna.) Ugyanilyen alapon zárjuk ki a **sógorokék*, *%sógoraimék*, **sógoraitokék*, stb. alakokat is – ez is a plurális jegyek többszörözése ellen szól. (Léteznek az itt leírtnál lazább idiolektusok is ahol a *%sógoraimék*, *%sógoraidék*, ... alakokat is elfogadják, de léteznek szigorúbbak is, ahol még a (Lotz 1967b által “mesterkéltnak” ítélt) *sógorunkék*, *sógorotokék*, ... alakokat is elvetik. Ez a kérdés mindenképpen részletesebb vizsgálatot igényel.) Az (1) utolsó előtti oszlopában ábrázolt *0/é/éi* oppozíció leírásában is a \pm PL jegyet szerepeltetem: itt azonban az *-é* jelenlétét kódoló +ANP jegynek rendelem alá. Ily módon tehát *-éi* = <+ANP <+PL>>; *-é* = <+ANP <-PL>>; *0* = <-ANP>. +ANP az {*-é*, *-éi*} természetes osztályra utal, tehát nem egyezik meg a <+ANP> specifikációval, mivel ez utóbbiból a jelöltségi konvenciók automatikusan *-é* = <+ANP>-PL>>-t állítanak elő (vö. az archi-elemekről fentebb írottakkal). Ebben a leírásban tehát egyetlenegy PL-re van csupán szükség: ez a birtokos többesszámát jelenti ha +POS, és a (törölt) birtoktárgyét, ha +ANP dominálja. (Ha dominálatlan, akkor természetesen a főnév számát jelzi.)

Bár az esetragok komplementer disztribúcióban állnak (tehát egy darab tizenhétértékű jeggyel is leírhatóak lennének), a nominativusz jelöletlen jellegét érdemesnek tűnik megőrizni. Ezért a többi jegyet egy +CAS absztrakt jegynek rendelem alá: *falhoz* = *fal*<+CAS <+ALL>>, *fal* = *fal*<-CAS>. Mivel a továbbiak szempontjából az esetragok természetes (pl. irányhármasság szerinti) osztályai érdektelenek, a fennmaradó 16 esetet itt nem elemzem tovább (leírásukhoz elvileg 4 bináris jegy elegendő lenne) hanem egyszerűen kikötöm, hogy +CAS legfeljebb (és legalább) egy + értékkel álló esetjegyet dominál. A magyar főnévi paradigma tehát az eddigiek alapján a következőképpen fest:

(3) <+POS< \pm ÉN \pm TE \pm PL> +PL< \pm FAM> +ANP< \pm PL> +CAS<XYZ>>

– ahol XYZ az (1) alatt található tetszőleges esetjegy. A jegyeket megközelítően a megfelelő suffixumok sorrendjében adtam meg – ez a sorrend azonban egy szinten lévő jegyek között csak annyira releváns, amennyire pl. /b/ ‘előbb’ <+ voiced> mint <+ anterior>. A (3) reprezentáció inkább az irodalmi nyelvnek felel meg: a mai magyar köznyelv ugyanis a possesszív anaforikus elemet számban már nem egyezteteti antecedensével (*%A halak a barátomé vs. barátoméi*), így ott a +ANP által dominált \pm PL elhagyható – ebben az esetben nem 1071, hanem csupán 714 paradigmatis alak tartozik egy tőhöz.

Mit mondhatunk ennek alapján a hiányos paradigmájú fővekről? A fokozhatatlan melléknevekhez hasonlóan ezeket is a blokkolási elv (l. Aronoff 1976, Kiparsky 1983) felhasználásával írom le: feltételezem, hogy egy vagy több jegyük már a lexikonban is “aktuális” értelmezéssel szerepel, és ez megakadályozza, hogy a kérdéses affixáló szabály a morfológiai komponensben alkalmazásra kerüljön. Így tehát azt várjuk, hogy a hiányos paradigmájú elemek paradigmatis alakjai éppen a teljes paradigmát megadó (3) fa által kifejezhető természetes osztályok lesznek. Az alábbiakban ezt a predikciót a hiányos paradigmájú elemek Papp (1975, 5. fej.) adta leírásával vetem össze: az idiómátörédek mellett azokat az elemeket is kihagytam a vizsgálatból, ahol a kérdéses alak képezhető, de ritka.⁶ A fennmaradó elemek túlnyomó része⁷ hiányos a birtokos személyragozás tekintetében: kisebb részük kizárólag birtokos személyraggal, nagyobb részük pedig csak anélkül szerepelhet. Az előbbieket (*fia, mása*, ..., 206) direkt bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a személy/szám

⁶ Ez utóbbiakat Papp “saepe” minősítéssel hozza. Az eljárás módszertani indoklása (l. 187ff) világossá teszi, hogy a saepe elemeket Papp sem tekinti (az itt használt értelemben) hiányos paradigmájúaknak.

⁷ A Papp által tárgyalt 693 elem közül 662. Az idióma-törédek és a saepe elemek elhagyása ezeket a számokat kevesebb, mint felükre csökkenti, az arányok azonban nem változnak lényegesen.

jegyeket érdemes az absztrakt \pm POS jegytől különválasztani: ezek ugyanis éppen a +POS által megadott természetes osztályba tartozó ragok valamelyikét kell felvegyék. Az hogy egyes elemeknél (*atyjafia, hazámfia, szavajárása, ...*), a ragozás a szó belsejében realizálódik, számunkra most közömbös, hiszen ezeket is (aktuális) +POS jeggyel lexikalizálódott elemként érdemes kezelni mind a morfológiában, mind a szintaxisban. -POS jegyű elemet lényegesen többet találunk (*bá, dádá, spicc, ...*, 201; *jelenvoltak, légutak, ...*, 205): ezek egy része (*búcsufia, napnyugta, ...*, 200) valószínűleg azért nem részesülhet +POS végződéseken, mert birtokos szerkezetként lexikalizálódott (v.ö. 2.3). Ezeket a szavakat a plurális morfológiájú, de szintaktikailag szinguláris elemekkel (pl. *gázművek*, (v.ö. *a gázművek pert indított/*indítottak*) állíthatjuk párhuzamba.

A fordított esetre, tehát szinguláris morfológiájú *plurale tantum* -ra (pl. ang. *cattle, police*) a magyarban nem találunk példát. Annál több viszont a plurális morfológiájú +PL elem (*naturáliák, üzelmek, ...*, 199). A birtokos személyragokban fellépő *i* és a többes *k* fentebb már tárgyalt azonosításából az következik, hogy a plurale tantumoknak kizárólag *naturáliám, naturáliád, ...* alakú birtokragos formái lehetnek: a **naturáliám, *naturáliád, ...* alakokat tehát nem szükséges külön szabállyal kizárni. A +PL alakok a jelöltségelmélet értelmében általában -FAM specifikációjuk lesznek, de kivételes esetben előfordulhat +PL<+FAM> elem is (*katonáék*). Ezek a restriktciók természetesen kombinálódhatnak is: egyes elemek (*énekbeszéd, ófelnémet, ...* 202) a lexikonba a legegyszerűbben <-POS -PL> specifikációval sorolhatók be. Hasonló módon <-POS +PL>: *jelenvoltak, légutak, ...* (205); <+POS -PL>: *napa, holta, jötte, ...* (207); <+POS +PL>: *elei* (209). Ezzel az eljárással a hiányos paradigmák Papp által leírt fajtái mind tárgyalhatók. Nincs szó azonban arról, hogy az ily módon kifejezhető természetes osztályok mindegyikének megfeleljen egy hiányos paradigma – például az *-é/-éi*-vel képezhető alakok tekintetében Papp (1975) egyáltalán nem talált hiányos elemeket (195. o.). Amennyiben az ilyen alakokat birtokos szerkezetek birtoktagjának törlésével állítjuk elő (l. Lotz 1967b), hiányos elemeket csupán a “birtoklásra képtelen” főnevek között találhatnánk – ha lennének ilyenek. Az *-ék* familiáris többest Papp nem tárgyalja: úgy tűnik azonban, hogy ilyen tekintetben hiányos elemeket sem találunk a magyar főnevek között. Mivel az *X-ék* alakot ‘X (vagy az X-szel asszociált személy) rokoni/baráti köre’ formában interpretáljuk, nem meglepő, hogy ez elsősorban személynevekkel fordul elő. Tekintve azonban, hogy a szelekciós restriktciókat felfüggesztő (pl. metaforikus) környezetekben az *-ék*-es alak mindig képezhető (“*Látogatóban voltunk HiFi-éknél*”, Élet és Irodalom, 1980. XII. 13., 1981. I. 10., 1981. II. 7.), grammatikai szempontból mindenképpen produktívnak kell tekintenünk.⁸

Végül a fentihez hasonló módon lennének leírhatók az eset tekintetében hiányos paradigmájú elemek is: pl. a ‘nominativus tantum’-ok (*kismiska, hire-hamva, ...* 202, *barátocska, szivike, ...* 208) -CAS jeggyel lexikalizálódott főnevekként. A predikció itt is az, hogy a hiányos paradigmákban fellépő alakok (pl. *glédában, -ba; féljobbrol, -ra; ...*) éppen a jegyhierarchia segítségével kifejezhető természetes osztályok közül kerülnek ki. Ennek ellenőrzése természetesen csak akkor lesz lehetséges, ha az esetjegyek alkotta fastruktúrát a hiányos paradigmájú elemektől független érvek alapján határozzuk meg. A főnevek (3) reprezentációja a +CAS által dominált jegyek pontosabb elrendezését illetően még kétségkívül finomításra szorul, de mivel a feladatot az is nehezíti, hogy a szóbajzhető kétszázegynéhány⁹ elem túlnyomó része csak állandósult szókapcsolatokban él, a hiányos esetrendszerű főnevek leírásával itt nem foglalkozom. Ennek a reprezentációnak (és így közvetve az 1.1-ben

⁸ Egyes esetekben (pl. absztrakt főneveknél) a “saepe” minősítés alkalmazása esetleg indokolt lehet.

⁹ Az összefoglaló táblázatban (211. o.) Papp 30 Nom. T és 188 Obl. T elemet tüntet fel – ezek között a saepe minősítésűek is szerepelnek.

kialakított elméleti keretnek) azonban nem csak a hiányos paradigmájú főnevek leírásában vehetjük hasznát: a következő részben megmutatom, hogy (3) minden változtatás nélkül alkalmas egyes olyan elemek leírására is, amiket a hagyományos nyelvtanok más kategóriába sorolnak.

1.3 Főnévi jellegű elemek

Az előző részben láttuk, hogy a Magyar Nyelv Értelmező Szótárában főnévként (is) minősített elemek lényegében kivétel nélkül főnevek lesznek a paradigma alapján adott definíció szerint is: a teljesség kedvéért azonban azt is meg kell vizsgálni, hogy vannak-e olyan elemek, amelyek a hagyományos felfogás értelmében nem főnevek, modellünkben mégis annak minősülnek. Olyan elemet, ami minden további nélkül főnévként minősíthető, mindössze kettőt találtam, t.i. a *ki*, *mi* kérdőnévmásokat (*kicsoda*, *micsoda* alternánsokkal). Ezek ugyanis nem csupán esetragokkal (*ki(csodá)t*, *mi(csodá)t*, ...); -é,-éi-vel (*ki(csodá)é(i)*, *mi(csodá)é(i)*); (familiáris) plurálissal (*ki(csodá)é)k*, *mi(csodá)é)k*); személyes birtokraggal (*ki(csodá)m*, *mi(csodá)m*, ...) és ezek tetszőleges kombinációjával bővíthetnek, hanem eleget tesznek azoknak a feltételeknek is, amelyek segítségével a főneveket a névszók egyéb osztályaitól elkülönítjük: a **ki(csodá)bb*, **mi(csodá)bb* alakok hiánya, illetve a (familiáris) plurális alakok megléte mutatja, hogy ezek nem melléknevek, és nem is számnevek.

Olyan elemet, amely hiányos paradigmájúként sorolható a főnevek közé, már többet is találunk: a fejezet hátralévő részében ezeket tekintem át. Ügyelni kell természetesen arra, hogy ne minősítsünk egyes elemeket hiányos paradigmájú főnévként csupán azért, mert bizonyos a főnévi paradigmához tartozó affixumokban részesülhetnek: nyilvánvaló, hogy pl. az infinitívuszi ragozás (tehát formálisan +POS alakok megléte) még nem jogosít fel arra, hogy az infinitívuszokat hiányos paradigmájú főnévként kezeljük. Kétes esetekben a következő kritériumot alkalmaztam: nem minősíthető semmilyen elem hiányos paradigmájúnak az “A” szófajban, ha a “B” szófajba mint teljes paradigmájú sorolható be (v.ö. a fokozhatatlan melléknevekről 1.1- ben írottakkal). Ez a kritérium nem csak az (a megfelelő igék paradigmatiszta alakjainak tekinthető) infinitívuszokat és az (önálló paradigmával rendelkező) névutókat zárja ki a hiányos paradigmájú főnevek közül, hanem a vonatkozó, a mutató, a határozatlan és az általános névmásokat is, mivel ezek már (prefixált) paradigmatiszta alakok. (A releváns paradigmák ismertetését l. Kornai 1985)

Az eddig említett elemeken kívül már csupán a főnévi értékű névmások még nem tárgyalt osztályai, tehát a személyes, a birtokos, a kölcsönös, és a visszaható névmások jönnek szóba: látni fogjuk, hogy ezek kivétel nélkül főnévként tekinthetők. Mindeddig nem volt szükség arra, hogy a főneveknek *személyt* tulajdonítsunk: alanyi pozícióban az eddig leírt paradigmatiszta alakok mindegyike harmadik személyű és a főnév számával megegyező számú igealakokkal formál mondatot. (A +POS által dominált személy-jegyekkel természetesen nem egyeztetjük az igét: *a sógorod iszik/*iszol.*) Ha azonban a személyes névmásokat is főnévként akarjuk tekinteni, ez a helyzet megváltozik: valamilyen módon kifejezésre kell juttatnunk azt a tényt, hogy az *én* (*te*) alanyi helyzetben <+ÉN> (<+TE>) jegyű konjugációt tesz szükségessé. Megtehetnénk például azt, hogy a (3) reprezentációt kibővítsük a ±ÉN, ±TE jegyekkel: ebben az esetben a jelöltségi konvenciók általában éppen a kívánatos -ÉN -TE specifikációt adnák. A főnevek és a névmások egységes tárgyalásának azonban több hátránya is van (l. még 2.3): mivel a főnevek többségének nincs “első (második) személyű” alakja, úgyszólván minden elemet (aktuális) -ÉN és -TE jegyekkel kellene ellátni a lexikonban. Tekintve, hogy a lexikonban éppen a kivételes tulajdonságokat szokás rögzíteni, én a fordított utat követem: feltevésem szerint a +ÉN (+TE) jegyeket az *én,mi* (*te,ti*) elemek hordozzák (tkp. realizálják), és az *ő,ők* elemektől eltekintve (ezek -ÉN -TE jegyűek) a főnevek nincsenek személy szerint specifikálva. Az *Én futok*,

Te futsz, ... mondatokat tehát egy speciális szabály (l. 3.) adja meg, amely a *Leó fut* típusú mondatokat generáló általános szabállyal ‘különben’ (elsewhere, l. Kiparsky 1973) relációban áll, mivel alkalmazási köre ez utóbbiánál szűkebb. A megfelelő rövidítési konvenciók alkalmazásával a kétféle szabály akár egybe is ejtethető: ez azonban némileg elködösíti azt a döntő különbséget, hogy *Ő fut* egy paradigma része, *Leó fut* pedig nem az.

A személyes névmások ezek után egyszerűen -POS jegyű (**én-em*, **én-ed*, **te-em*, **te-ed*, ...) főnevekként kezelhetők: látni fogjuk, hogy a birtokos névmások ezek paradigmatisz alakraiként foghatók fel. A *mi*, *ti*, *ők* elemeket csupán szuppletív alakjuk miatt kell a lexikonban feltüntetni: szintaktikai reprezentációjuk egyszerűen *én*<+PL>, *te*<+PL>, illetve *ő*<+PL> lesz. Hasonló módon szuppletívek az *én*<+CAS<+ACC>> = *engem* stb. alakok is.¹⁰ (A kettő kombinációjából *nekünk* = *én*<+PL +CAS<+DAT>>; *hozzátok* = *te*<+PL +CAS<+ALL>> = *te*<+PL +CAS<+TER>>; ...)

A +ANP alakok éppen a birtokos névmások lesznek: *én*<+ANP> = *enyém*; *te*<+ANP> = *tiéd*; *ő*<+ANP> = *övé*; *én*<+PL +ANP> = *miénk*; *te*<+PL +ANP> = *tiétek*; *ő*<+PL +ANP> = *övék*. A birtoktárgy pluralitására elvileg a +ANP által dominált ± PL utalna – ezen a téren azonban a nyelvhasználat távolról sem egységes, vö.:

<i>Ezek a könyvek az</i>	<i>enyém</i>	<i>enyémek</i>	<i>enyéim</i>
	<i>tiéd</i>	<i>tiédek</i>	<i>tieid</i>
	<i>övé</i>		<i>övéi</i>

(Az *övék* alak hiánya valószínűleg arra vezethető vissza, hogy ezt a jóval gyakrabban használt *ő*<+PL +ANP> már lefoglalta.) Az ezen a téren uralkodó bizonytalansággal éles kontrasztban áll az *enyéim*, *tieid*, *övéi* egyöntetű használata az *Az övéi között szeretne meghalni* típusú mondatokban: a különbséget úgy írom le, hogy ezeket az *én*, *te*, *ő* familiáris plurális alakjaként is felveszem. Ez egyben azt is lehetővé teszi, hogy az *én*<+PL<+FAM> +ANP> = %*enyéimé*; *én*<+PL<+FAM> +ANP<+PL>> = % *enyéiméi* alakokat is képezzük – ez utóbbi helyét esetleg a *mieink* familiáris plurális tölti be, vö.:

- (4)
- a. % *Ezek a halak a miénk*
 - b. *Ezek a halak a mieink*
 - c. * *Ezek a katonák a miénk*
 - d. *Ezek a katonák a mieink*

Bár a többes számú birtokos névmások a mai magyar köznyelvben már nem tüntetik fel a birtoktárgy számát – leírásunk alapján itt is az *-é/-éi* megkülönböztetés megszűnéséről van szó –, teret kívántam adni azoknak az idiolektusoknak is, ahol az (4a) típusú mondatokat nem fogadják el: ennek megfelelően az *én*, *te*, *ő* <+PL +ANP<+PL>> alakját *mieink*, *tieitek*, *övéik* formában veszem fel.

A kölcsönös névmás nemcsak -POS hanem -PL is (**egymások*). A fennmaradó alakok minden megszorítás nélkül képezhetőek: *egymás*<+ANP> = *egymásé*; *egymás*<+ANP<+PL>> = *egymáséi*; *egymás*<+ANP<+PL> +CAS<+ABL>> = *egymáséitól*; stb. Végül a visszaható névmás -PL-ként van specifikálva: *maga*<+POS<+ÉN>> = *magam*; *maga*<+POS<+ÉN +PL> +ANP<+PL> +CAS<+CAU>> = *magunkéiért*; stb. Itt látszólag azzal a (fentebb már kizárt) esettel

¹⁰ A translatívuszi és a formáliszi alakok hiánya itt inkább előny, mint hátrány: a *Leó te-vé vált* típusú mondatok konzisztens interpretálása komoly gondokat okoz.

állunk szemben amikor az igei egyeztetést a +POS által dominált jegyek szabályozzák: *magam vagyok, magad vagy,...* Valójában az egyeztetés két lépésben megy végbe: az igét szokás szerint az alannyal egyeztetjük, de az alany (amit esetleg töröltünk) a reflexiv szemantika miatt szükségképpen megegyezik a formai birtokossal. Ez legjobban akkor látszik, amikor a visszaható névmás esettel áll: *magamban beszélek, magadban beszélsz, ...* A lexikai specifikáció 1.1-ben kialakított elmélete lehetővé teszi (sőt megköveteli), hogy ezeket a névmásokat a főnevekhez soroljuk. Az természetesen nem igaz, hogy ezek a mondatokban **pontosan** ugyanott fordulhatnak elő mint ahol a főnevek (főnévi csoportok): ha azonban külön kategóriába sorolnánk őket, akkor disztribúciójuk alapvető azonossága¹¹ teljesen magyarázat nélkül maradna.

2 Egyeztetés

Az egyeztetés fogalma morféma segítségével csak igen körülményesen ragadható meg; a szó-alapu morfológia (és szintaxis) egyik legfontosabb előnye éppen az, hogy ezek tárgyalását nagy mértékben leegyszerűsíti (l. pl. Robins 1959). A hagyományos felfogás szerint egyezéstről elsősorban különböző szavak paradigmatis alakjai között beszélünk. Első közelítésben azt mondhatjuk, hogy egy bizonyos szintaktikai konstrukcióban két szó **egyeznek**, ha az egyik (paradigmatikus) alakját megváltoztatva csak akkor kapunk grammatikus mondatot, ha a másik alakját is megfelelően megváltoztatjuk. Ezt a jelenséget úgy szokás leírni, hogy feltesszük hogy a mondat csak akkor helyes, ha a kérdéses alakok egy vagy több jegyben megegyeznek: e cikk alapkérdése éppen az, hogy a megfelelő jegyek (részleges) azonosságát milyen mechanizmussal biztosítjuk. Azok a jelenségek (pl. a magyar alany és állítmány számbeli egyezése), amik ebbe a definícióba beleférnek, ennek eldöntéséhez még nem adnak elegendő támpontot. A 2.1 és 2.2 részekben ezért kiterjesztem a definíciót: látni fogjuk, hogy a hagyományosan egyezésnek illetve vezérlésnek (government) minősített jelenségek a bővebb definíció segítségével már mind tárgyalhatók. 2.3-ban a birtokos szerkezetek egyezési jelenségeit írom le, majd 2.4-ben e leírás elméleti következményeit taglalom.

2.1 Néma jegyek

Az egyezés fenti definíciója két szempontból is hiányos: egyrészt nem veszi figyelembe azokat az eseteket, amikor egy szó paradigmatis alakját több másik szó bizonyos jellemzői egyszerre befolyásolják, másrészt eltekint attól, hogy az egyeztetést kiváltó jegy (pl. a nyelvtani nem) nem feltétlenül tükröződik a kérdéses szó (szavak) paradigmatis alakján. Az alábbiakban mindkét jelenséget ugyanazon a példán, a magyar igék egyeztetésén illusztrálom.

Általában, ha az egyezésben részt vevő egyik elem (pl. az indoeurópai nyelvek többségében a jelzős szerkezetekben szereplő melléknevek) paradigmatis alakjának megválasztása nem a másik elem (a példánál maradva, a jelzett főnév) paradigmatis alakján, hanem annak egy bizonyos (inherens) tulajdonságán múlik, akkor az egyezést néma (silent, l. Cooper 1983) jegyek felvételével írjuk le (l. még Anderson 1982, 1.3.). Ezek a jegyek a lexikai reprezentációban kétféle funkciót töltenek be: azoknál az elemeknél, amelyek mellett potenciális értelmezéssel szerepelnek, a felszíni paradigmatis alakok körét határolják be, míg ott, ahol aktuális értelmezéssel vannak jelen, egyfajta (pl.

¹¹ Ezt az azonosságot a generatív grammatikában általában nullhipotézisnek tekintik: a névmások viselkedését leíró különféle elméletek (pl. az ún. binding theory, l. Chomsky 1981, ch. 3.) éppen a mégis fennálló különbségek magyarázatát keresik.

nemek szerinti) szubkategorizációt tesznek lehetővé. Ezzel a módszerrel írható le a hagyományosan vezérlésnek (government) nevezett jelenségkör is: 2.4-ben ezt a magyar igei eset-vezérlés példáján mutatom majd be. Ebben a részben az alanyi és a tárgyas ragozás közti különbséget írom le ezzel a módszerrel: ehhez először az ige paradigmikus alakjaira 1.1-ben adott jegy-rendszert egy $\pm D$ jeggyel bővitem. Az alanyi alakokat -D-vel, a tárgyasakat pedig +D-vel jelölöm: az előjelek ilyen megválasztását az indokolja, hogy a nem akkuzatívuszi vonzatú igéknél a tárgyas ragozás rendkívül ritka (*beéri valamivel, futja valamire, ...*).

A tárgyi egyeztetésben logikailag négyféle eset lehetséges: az adott főnév (tárgy) mellett álló ige (a) kizárólag -D ragozással fordulhat elő; (b) kizárólag +D ragozással fordulhat elő; (c) mindkettővel előfordulhat; (d) egyikkel sem fordulhat elő. Közismert tény, hogy egyes főnevek és főnévi csoportok (NP-k) tárgyi helyzetben +D ragozást kívánnak meg: ez általában független a mondatban használt igétől, a mondat idejétől, módjától, szórendjétől, stb. Ha feltesszük, hogy $\pm D$ az NP-ken is jelen van néma jegyként, akkor ez a nagyfokú stabilitás egyszerűen egyeztetésként írható le, mégpedig (a) -D jegyű, (b) +D jegyű, (c) pedig specifikálatlan (vagy esetleg két példányban felvett) NP feltételezésével. A $\pm D$ jegy által meghatározott főnévi szubkategoróriák éppen a köznevek és a tulajdonnevek lesznek: a kérdés részletesebb tárgyalásához Barabás- Kálmán- Nádasdy (1977) anyagát fogom felhasználni. Mivel a fenti (d) esetet ilyen módon nem lehet leírni, először azt kell megvizsgálnunk, hogy vannak-e egyáltalán olyan NP-k, amelyek sem alanyi, sem tárgyas ragozású ige mellett nem fordulhatnak elő tárgyként. Forrásom a megvizsgált elemek negyedét (d) alá sorolja (*antarktisz, ararát, asztal sarka, egyik pohár, esthajnalcsillag, fülöp szigetek, hétfő, hungarocell, hunn új legenda, mta, nagymedve, ndk, szovjetunió, újpesti dózsa*)¹², véleményem szerint tévesen: nem találtam ugyanis olyan NP-t, amely ne fordulhatna elő az alábbi környezetekben:

(5) *Leó a földrajzórán portugál fővárost csinált/*csinálta madridból.*

*Már tíz százalékos légnyomáscsökkenés antarktiszt teremtene /*teremtené az egyenlítőn,* stb.

Igy tehát nincs akadálya annak, hogy a tárgyi egyeztetést a $\pm D$ jegy felhasználásával írjuk le: a (később pontosítandó)

(6) $\text{Art} + \text{N} = \text{NP} \langle +D \rangle$

szabály segítségével a főbb esetek minden további nélkül adódnak:

*látok/*látom halat *látok/látom a halat*
**látok/látom Virágot *látok/%látom a Virágot*

Az *antarktisz* típusú elemek tulajdonnévi viselkedését a legegyszerűbben úgy írhatjuk le, ha feltesszük hogy az ebbe a csoportba tartozó főnevek névelőtlen alakja erősen jelölt. Ez felveti annak a lehetőségét, hogy a névelős alakot a főnévi paradigmához soroljuk, azaz a névelőt prefixumnak tekintjük. E hipotézis legfőbb előnye az, hogy világossá teszi (6) hatásmechanizmusát: a névelő egyszerűen a névelős főnévi csoport +D jegyét realizáló affixumként kezelhető. A “névelőt nem tűrő” főnevek (*ázsia, ezerötvenöt, kál-kápolna, kelenföld, lisszabon, peru*) az eddigiekhez hasonló módon hiányos paradigmájú főnevek lesznek, melyeknél a lexikalizálódott +D jegy blokkolja (6)-ot. Ezeket párhuzamba állíthatjuk a szinguláris morfológiájú plurale tantum-okkal; az *antarktisz* típusú elemek pedig a plurális morfológiával lexikalizálódott *mézesetek* típusnak felelnek meg. Ez utóbbiak a lexikonban névelővel szerepelnek pl. [[az] [antarktisz]] alakban. (Az (5) típusú mondatok mutatják,

¹² A kisbetűs írásmód indoklását ld. Barabás- Kálmán- Nádasdy (1977).

hogy a szintaktika számára e főnevek belső zárójelzése még elérhető, azaz a lexikonban zárójel-tartást (bracket retention, ld Kiparsky 1983) kell feltételeznünk.) A határozott névelő proklitikus jellege egyben azt is szükségessé teszi, hogy generálására a nyelvtan szintaktikai komponensében is sor kerülhessen: látni fogjuk, hogy ebben az esetben a névelő pozíciójában más, kliticizálódásra jóval kevésbé hajlamos elem is felléphet. Ezek a tulajdonságok azonban a klitikumok körében egyáltalán nem kivételesek: a Simpson (1983) által javasolt modellben a zárójel-tartás és a kettős (lexikai és szintaktikai) generálás el sem választható egymástól. Mi több, a határozott névelő nem az egyetlen ilyen viselkedésű elem a magyarban sem: az igei proklitikumok hasonló tárgyalását l. Ackerman-Komlósy (1983).

A nyelvtannak tehát számot kell adnia arról, hogy az *antarktisz* típusú elemek csupán a kivételes (5) környezetekben fordulnak elő névelő nélkül, és az igeik többségével névelős alakban állnak. A ‘csinál valamit valamiből’ típusú igeik jellemző tulajdonsága éppen az, hogy akkuzatívuszi vonzatuk kizárólag -D jegyű NP lehet: **Leó a kudarcból a sikert csinált(a)*. (Ez nem csupán a tárgyi vonzatok között fordul elő: **A hadügyminiszter a századost az ezredessé léptette/léptetett elő*; **Leó a jogásznak indult/készült...* l. 2.4.) Ezek mellett az igeik mellett a tulajdonneveket csak köznévi értelemben használhatjuk (*láttál virágot* vs. **láttál Virágot*; *ma este egy új richtert hallhattunk*/**hallhattuk* vs. *ma este Richtert hallhattuk*/**hallhattunk*). Ezt a jelenséget úgy ragadhatjuk meg a legegyszerűbben, ha feltesszük, hogy az ilyen környezetekben a +D jegyű NP-k is -D jegyűként értelmeződnek: a tulajdonnevek köznévi használatát tehát egy jegytörölő szabály felhasználásával írjuk le (l. még 2.2). Az *antarktisz* típusú elemek nem egyszerű beillesztéssel kerülnek a (5) szerkezetekbe: a lexikai behelyettesítés során, ha -D jegyű NP helyére +D jegyű elemet akarunk illeszteni, a +D jegyet a jegytörölő szabállyal kell eltüntetni, de (6) értelmében ez csupán akkor lehetséges, ha a névelőt eltávolítjuk. Összefoglalva tehát az eddigieket: a *köznevek* potenciális, a *tulajdonnevek* pedig aktuális +D jegyű főnevek. Ez utóbbiak két nagy csoportra oszlanak: az “*ázsia*” típusú elemek így, az “*elseje*” típusúak pedig névelővel szerepelnek a lexikonban. (A személyneveket a mai magyar köznyelv leírásakor ez utóbbi típusba kell sorolni.)

Az igeik és tárgyak egyezésének leírásában kényelmi okokból felteszem, hogy ezek a mondatban összetevőt alkotnak – 2.4-ben látni fogjuk hogy ezen (tehát lényegében az S → NP VP szerkezet felvételén) az egyeztetés szempontjából semmi sem múlik. A tárgyi pozícióban megjelenő határozatlan tárgy generálásához a

(7) VP → V<-D> N<+ACC -D>

szabályra, a határozott tárgyat tartalmazó mondatok generálásához pedig a

(8) VP → V<+D> N<+ACC +D>

szabályra lesz szükségünk: komplex szimbólumok használata nélkül ezeket meg sem lehetett volna fogalmazni. A határozott/határozatlan megkülönböztetés ebben a leírásban nem szemantikai, hanem szintaktikai kritériumok alapján történik: pl. az *ő* ill. *maga* névmások határozottak lesznek (**lát őt/magát*), az *én*, *te*, *ki*, *mi* pedig határozatlanok (*lát*/**látja engem/téged*, *kit/mit lát*/**látja*).¹³) A névmási tárgyaknak a rendszerbe illesztése szükségessé teszi, hogy az egyes szám első személyű alanyra és második személyű tárgyra utaló ún. implikatívuszi (l. Lotz 1967a) alakot is feltüntessük az igei paradigmában. A legegyszerűbb megoldás az, ha a *-lak* számára az alanyi és a tárgyas ragozás mellett még egy oszlopot vezetünk be – ebben az esetben azonban a többi személyben

¹³ A kérdő névmások vizsgálatában nem mindig az eredeti szórend szolgáltatja a releváns eredményt: érdemes tekintetbe venni, hogy ezek fókuszprominens elemek (l. É. Kiss 1983 33ff).

és számban az implikativuszi ragozás az alanyival fog egybeesni. Célszerűbbnek tűnik tehát, ha implikativuszi alakról csak egyes szám első személyben beszélünk; ez azonban szükségessé teszi, hogy a *lak*-ot az alanyi vagy a tárgyias ragozáshoz soroljuk. A magyar nyelvtanok ebben a kérdésben nem egységesek: pl. Lotz (1967a) az alanyi, Lotz (1939, 44ff) pedig a tárgyias ragozáshoz sorolja az implikativuszt. Az előbbi megoldás mellett érvként hozható az, hogy a második személyű tárgy általában alanyi ragozással jár, az utóbbi mellett pedig az, hogy az implikativuszi alak megjelenése, a tárgyias ragozáséhoz hasonlóan, a tárgyi pozíciótól függ (*látlak téged*, **látlak rád*). Tekintve, hogy a *-lak*-os alakok nem csak a határozatlan *te/ti* névmások, hanem a szintén második személyű, de határozott *mindnyájatok* (*meghivlak mindnyájatokat*, *mindnyájatokat látja/*lát*) illetve a második személyű, de határozatlan *bennetek* (*meghivlak benneteket*, *benneteket lát/*látja*) mellett is előfordul, világos, hogy fellépését a tárgy személye, nem pedig határozottsága kondicionálja. Ha tehát az implikativuszt az alanyi vagy a tárgyias ragozás speciális eseteként akarjuk kezelni oly módon, hogy a megjelenését leíró szabály speciálisabb legyen az alanyi ill. tárgyias ragozást leíró szabályoknál –azaz a kettő ‘különben’ (elsewhere, ld Kiparsky 1973) relációban álljon – akkor a *lak*-ot kizárólag a tárgyias ragozáshoz sorolhatjuk, mivel az alanyi ragozás szabályai (l. 2.4) a tárgyi pozícióra nem is hivatkoznak.

Az igei jegyek hierarchikus elrendezésében tehát az implikativuszi alakra utaló \pm LAK jegyet az alanyi/tárgyas megkülönböztetést jelölő D jegy pozitív értékének rendelem alá. Mivel azt, hogy a negatív (jelöletlen) értéket az alanyi ragozás kapja, fentebb az implikativusztól független érvekkel indokoltam, megtörténhetett volna az is, hogy a \pm LAK jegyet a fastruktúrákra 1.1-ben tett kikötés ellenére D negatív értékének kell alárendelni. Így tehát ez a megszorítás, hogy t.i. a fastruktúrákban kizárólag pozitív jegyek dominálhatnak más jegyeket, empirikusan is cáfolható lenne: a magyar főnévi és igei paradigmák vizsgálata azonban nem szolgáltat ellenbizonyítékokat.

2.2 Belső egyezés

A (7) és (8) szabályokban a jobb oldalon főnév (N) helyett főnévi csoport (NP) is szerepelhetne, hiszen ez utóbbin általában főnévi értékű összetevőt szokás érteni. Tárgyi pozícióban a főnévi csoportokat kizárólag tárgyesetben álló főnevekkel helyettesíthetjük. Ez a jelenség (ami természetesen nem csak tárgyi pozícióban figyelhető meg) lehetővé teszi hogy szavak mellett összetettebb konstrukciók (konstituensek) paradigmikus alakjairól is beszélhessünk a szerint, hogy a helyettesítésnél milyen alaku szóra van szükség. E felfogás mellett nem csak szavak, hanem konstituensek is egyezhetnek egymással: ez történik pl. az alany (NP) és az állítmány (VP) közti számbeli egyeztetésnél. Belső egyezésről akkor fogok beszélni, ha egy konstrukció saját összetevőjével (határesetben szavával) egyezik: ez történik pl. a tranzitív igei csoportoknál, ahol a konstrukció egésze számban és személyben a benne szereplő tranzitív igével egyezik. Ez az egyezés független attól, hogy az ige alanyi vagy tárgyias ragozással áll: ez is mutatja, hogy a (7) és (8) szabályokat érdemes együtt tárgyalni, pl.

(7A) $VP \rightarrow V < \alpha D > NP < +ACC \alpha D >$

formában. Külön említést érdemel, hogy a görögbetűs változókat (l. Chomsky - Halle 1968, 83) tartalmazó szabálysémákra a *transzformációs* generatív szintaxisban is szükség van (l. pl. Jackendoff 1977, ch.4.5; Hellan 1980, ch.1.B). Az egyeztetés transzformációmentes leírására tehát csak akkor lenne érvényes Postal (1964, ch. 8) a bevezetőben már idézett kritikája, ha ehhez az ilyen szabálysémákon túlmenő eszközöket is fel kellene használni. Mint látni fogjuk, a helyzet nem ez: pl. a (7A) szabályséma kibővíthető oly módon, hogy az ige és az igei csoport belső egyezését is megragadja:

(8A) VP< αIDŐ εMÓD ιÉN ωTE φPL>→V< αIDŐ εMÓD ιÉN ωTE φPL θ D> NP<+ACC θD>

Általában, ha egy jegy valamely szabálysémában a bal- és a jobboldalon ugyanazzal a változóval fordul elő, akkor e jegy szerinti belső egyezésről, illetve ha az egyik jegy néma, kontrollról fogok beszélni. A belső egyezés az endocentrikus konstrukcióknál a leggyakoribb: a hagyományos felfogás szerint ezekben az esetekben a szerkezet egészének paradigmatis alakját megadó jegy ilyenkor a konstrukció fején jelenik meg. Az ilyen jegyeket szokás fej-jegyeknek (head features, l. Gazdar 1982, ch.2) nevezni: az egyeztetési jelenségek közül ezek képviselik a leginkább triviális esetet. Mivel a görögbetűs változókat használó szabálysémák ezt a tényt nem juttatják kifejezésre, a továbbiakban a fej-jegyeket a szabályok bal oldalán előjel nélkül hagyom, és a fejen (ami a magyarban általában a jobboldali elem) fel sem tüntetem. A dependens és a konstrukció egésze közti egyezéseket viszont a hagyományos módon jelölöm –ily módon minél több fej-jegyre hivatkozik egy szabályséma, formailag annál egyszerűbb lesz. A kontroll-jelenségeket a szabálysémákban úgy érzékeltetem, hogy a kérdéses jegyeket a dependensen közlöm előjel nélkül, míg a fejen nem tüntetem fel. Így tehát a fenti (8A) szabály a jóval tömörebb (9) formára hozható:

(9) VP<IDŐ MÓD ÉN TE PL>→ V NP<+ACC D>

A főnévi csoportok között az első vonásszám-szintet a jelzős főnevek, a másodikat pedig a számnévvel bővített (jelzős) főnevek képviselik. Ennek igazolásához először a *három barna kutya* típusú szerkezeteket vizsgálom meg. Mik ennek a közvetlen összetevői? Ha csupán azt nézzük, hogy a legfontosabb környezetekben (pl. *láttam --t*) a *három barna kutya barna kutya*-val éppúgy helyettesíthető, mint *három barná*-val, akkor nem tudnánk dönteni a ‘baloldalt elágazó’ (i) és a ‘jobboldalt elágazó’ (ii) elemzések között.

(10) (i)	(ii)	(iii)
$\begin{array}{c} \wedge \\ \wedge \ \backslash \end{array}$	$\begin{array}{c} \wedge \\ / \ \wedge \end{array}$	$\begin{array}{c} / \ \backslash \\ / \ \ \backslash \end{array}$

Azt is figyelembe kell azonban venni, hogy a két elemzés a szemantikára különböző terhet ró: (i) értelmében a *három barna kutya* jelentését a *három barna* és a *kutya* jelentéséből kell előállítanunk, és ez a *három barna* fordításában egy üresen hagyott pozíciót követel meg, míg (ii) esetén erre nincs szükség. (Ez egyébként megfelel a tradicionális felfogásnak, amely szerint a *Láttam három barnát, Láttam hármát, Leó hozzászókkott,...* mondatok elliptikusak – értelmezésükre csupán olyan kontextusban nyílik mód, ahol a diskurzus fókusza (l. Grosz 1977) megfelelő főnevet tartalmaz.) Mivel ez a mérleget (ii) javára billenti, a ternáris (iii) már szóba sem jön (l. Wells, 1949 §53): látni fogjuk, hogy (iii) ellen egyéb érvek is szólnak.

Mik ezek után a *barna kutya* közvetlen összetevői? A kérdés csak látszólag triviális – számos érv hozható ugyanis a mellett, hogy ez a szerkezet több mint két morfémát tartalmaz. A zéró morfémák jelenléte azonban nem változtat azon, hogy a kifejezés két szóból áll: a szó-alapu morfológiához illeszkedő közvetlen összetevős elemzésben pedig a szóhatárok egyben összetevőhatárok is. (Ez egyébként megegyezik Wells (1949, §§40-47) eredeti álláspontjával, l. még Robins 1959) Így tehát pl. a többesszámot jelző *-k* nem lesz konstituens a *barna kutya*k NP-ben, annak ellenére, hogy a többesszám kétségkívül az egész kifejezésre vonatkozik. Erről a tényről, valamint a **barnák kutya*k; **barnák kutya*; ... alakok hiányáról éppen a fentebb már említett jegy-egyeztető mechanizmus segítségével adhatunk számot. A fej-jegyekre jellemző viselkedést találjuk a +POS által dominált jegyeknél is (*három barna kutya*d, *három barna*d, *hármad*, ...), és a **hármad barna kutya*,

**barnától kutya*, **hármam kutya* alakok hiánya mutatja, hogy a felszínen jelöletlen -CAS és -POS is ilyen. Hasonló módon (*három barna kutyaé(i)*, *három barnaé(i)*, *háromé(i)*, **háromé(i) (barna) kutya/kutyák*, **barnaé(i) kutya/kutyák*) látható, hogy \pm ANP is fej-jegyként viselkedik: egyelőre \pm D-ről is ezt tételezem fel.

Ha tehát a *barna kutya* konstrukciót a szokásos $N<1>\rightarrow (A) N$ szabály segítségével kívánjuk leírni, akkor a belső egyeztetések itt a következőképpen illeszthetők a szabályba:

(11) $N<1 \text{ POS PL ANP CAS D}>\rightarrow (A) N$

A jelöltségi konvenciók értelmében (11)-ben a melléknév szükségképpen szinguláris: a *barnák* alakot egy újabb (az előzőtől nem teljesen független) szabály(séma) segítségével írjuk le:

(12) $N<1 \text{ POS PL ANP CAS D}>/N \rightarrow (A) N/N$

Itt N/N főnévi értékű, de üres elemet jelent, $N<1>/N$ pedig arra utal, hogy a szóbanforgó $N<1>$ kategóriából “hiányzik” egy N : a törtvonalas kategóriákról bővebben l. Gazdar 1981 ch.7. Fonetikailag realizálatlan fej esetén a többszámot (és a többi jegyet) a fejet megelőző nemüres elemet találjuk, feltéve hogy az részesülhet többszámúban.

A számnévet is tartalmazó konstrukciók szembeötlő vonása, hogy mindig egyes számúak (*három ember megy/*mennék*): ez a tény önmagában indokolja hogy a melléknévi és a számnévi bővítmenyeket külön szinten csatoljuk a főnévhez. Bár a számnévek általában egyes számúak, főnévi értékkel előfordulhatnak többes számban is (*a tizenhetek esküt tettek/*tett*), bár ekkor csak olyan pozíciókban jelenhetnek meg, amelyeket egyébként (plurális) főnevek töltenek be. Ha tehát azt tételeznénk fel, hogy a számnévet is tartalmazó konstrukciókban a \pm PL jegy értékét a számnéven lévő PL jegy értéke határozza meg, akkor a **hármak barna kutyák* szerkezeteket külön szabállyal kellene kizárnunk. E helyett azt a megoldást választom, hogy kikötöm, hogy a számnévek testvércsomópontja kizárólag -PL lehet, azaz hogy a számnév *kontrollálja* az $N<1>$ szingularitását. (A jelenséget úgy is felfoghatjuk, hogy a számnév valójában az általa c-kommandolt N -t kontrollálja, és a -PL jegy onnan szivárog fel az $N<1>$ -ra. Tekintve hogy a kétféle felfogás ugyanazt a predikciót szolgáltatja, fölösleges lenne egyik vagy másik mellett elkötelezni magunkat.) Ez a kontroll a számnévek idioszinkratikus tulajdonsága: elvileg lehetőség van arra is, hogy a számnéveket ennek segítségével definiáljuk.¹⁴

A kontrolljelenségek formalizálhatók a jegyeket lerögzítő folyamatként (l. Gazdar- Pullum 1982: 30ff), de megragadhatók a tiltott kombinációkat kizáró filterek segítségével is. Mivel így általánosabb szabálysémák felállítása válik lehetővé, én ez utóbbi megoldást választom:

(13) $*[Num N<1 +PL>]$

– lehetőség van azonban arra is, hogy speciálisabb újrainó szabályokat vegyünk fel, és filtereket egyáltalán ne használjunk. (Nincs szó tehát arról, hogy a filterek használata “tudásunk határait” utalja.¹⁵)

A jobboldalt elágazó faszerkezetet ezek után (11), a fenti kontrollszabály és

(14) $N<2 \text{ POS PL ANP CAS D}>\rightarrow (Num) N<1>$

interakciója alakítja ki: a számnév választható voltát kontroll feltételezése nélkül nem is lehetett volna kifejezésre juttatni a szabályban. (A *vettem hármat* típusú mondatok NP-it egy (12)-vel analóg szabály állítja elő:

¹⁴ Erre Komlósy András hívta fel a figyelmemet.

¹⁵ Ez a felfogás módszertanilag egyébként is tarthatatlan, mivel a szósorok azonos halmazát különböző módokon is elő lehet állítani metszatként. A filterek használatának egy másfajta indoklását l. McCawley 1980: 169ff

(15) $N<2 \text{ POS PL ANP CAS D}>/N \rightarrow (\text{Num}) N<1>/N$

Figyeljük meg, hogy szabályaink nem tételeznek fel törölt melléknevet a melléknevet nem tartalmazó konstrukciókban: a *láttam hármát; láttam barnát; láttam három barnát* és a *láttam mondatok* mindegyike egyetlen N/N csomóponttal kerül generálásra, míg a *láttam kutyát; láttam barna kutyát; láttam három kutyát* és *láttam három barna kutyát* mondatok egyike sem tartalmaz üres elemet. A számnévvel ill. melléknévvel bővített főnévi csoportok tehát igen egyszerűen leírhatók két vonásszám-szint feltételezésével: a harmadik szint bevezetését az teszi szükségessé, hogy ezekben a konstrukciókban a határozott névelő kizárólag a bal oldalon jelenhet meg.

látom a három barna kutyát

* *látom/látok három a (barna) kutyát*

* *látom/látok (három) barna a kutyát*

Ezt a tényt legegyszerűbben egy

(16) $N<3 \text{ POS PL ANP CAS +D}> \rightarrow \text{Art } N<2>$

szabály felvételével formalizálhatjuk. A jobboldalt álló $N<2>$ nem szükségképpen -D jegyű: egyrészt gondoskodnunk kell az *a három öreg Baradlay* típusú NP-k generálásáról, másrészt tekintetbe kell vennünk, hogy a mai magyar köznyelvben a névelő és a tulajdonnév között nem kell hogy melléknév vagy számnév álljon (%*A Mari*). (Az inherens +D jegy természetesen csak a lexikai névelő-szabályt blokkolja, tehát azt akadályozza meg, hogy a névelő testvércsomópontja legyen a kérdéses elemnek: **a lisszabon* vs. *a gyönyörű lisszabon*.) Azt a tényt, hogy a névelős köznevek és a tulajdonnevek lényegében ugyanazokban a környezetekben fordulhatnak elő, azzal juttatjuk kifejezésre, hogy ez utóbbiakat is $N<3 \text{ +D}>$ alatt generáljuk: erre a

(17) $N<3 \text{ POS PL ANP CAS D}> \rightarrow N<2>$

szabály szolgál. A szokásos rövidítési konvenciók alkalmazásával (16) és (17) nem fogható össze egy szabályba: ez megfelel annak a ténynek, hogy a köznevek előtt a névelő nem tekinthető választhatónak (pl. a *Látom ... t* környezetben mindig jelen kell lennie).

Mivel a *Látom azt* típusú mondatok interpretálásához a szerkezetben főnévi értékű üres elemet kell feltételeznünk, a névelőt éppoly kevésbé tekinthetjük a (16) konstrukció 'középpontjának' (core, l. Kornai 1983), mint a főnevet. A konstrukció **fejét** mint "a konstrukció alakját és pozícióját determináló" elemet szokás definiálni (l. pl. Hellan 1980, 113) – ez a definíció azonban nem sok segítséget ad ahhoz, hogy megállapítsuk, hogy a névelő vagy a főnév-e a konstrukció feje. Én a továbbiakban a hagyományos felfogásnak megfelelően a főnevet tekintem (16) 'magjának' (kernel, l. Kornai 1983), és a kétértelmű 'fej' kifejezést fenntartom az endocentrikus konstrukciók középpontjaira. A tulajdonnevek rendszerünkbe illesztését némileg megnehezíti, hogy használatuk általában a denotátum unicitását tételezi fel: éppen ezért számnevekkel elvileg nem is fordulhatnának elő. Bár az *Európa északi részén is találunk a turisták két Velencét* típusú mondatokban a tulajdonnevek kizárólag metaforikusan értelmezhetők (Velece = 'szigeteken elterülő város'), a szintaxisnak természetesen számot kell adnia az ilyen mondatokról is. Ha feltesszük, hogy a számnevek a $\pm D$ jegyet is kontrollálják, akkor az ilyen konstrukciók kizárólag egy $+D \rightarrow -D$ átalakítás segítségével jöhetnek létre: a szemantika felé éppen ez a jegytörítés közvetíti azt az információt, hogy az interpretáció tárgya nem a $+D$ jegyű individuum, hanem csupán azon tulajdonságok halmaza, amelyekre nézve az individuum prototipikus volt. Melléknévvel mellett a $+D \rightarrow -D$ átalakítás csak akkor kötelező, ha a szóban forgó individuum nem bír a kérdéses tulajdonsággal, vö. *a szenvedélyes Petőfi* vs. *a lengyel Petőfi*.

A (10-11) ill. (13-14) szabályokban a melléknév helyett melléknévi csoport (AP) is szerepelhetett volna: e cikkben azonban nincs mód az AP belső szerkezetének leírására, és ennek következtében a

legbarnább három kutya típusú szórendi változatokat sem tudom tárgyalni. A számnévi csoport belső szerkezetére sem térhetek ki: megemlítem azonban, hogy a kvantor jellegű elemeket (*néhány, sok, egyetlenegy, ...*) is itt érdemes generálni. Ezzel nem csupán a számnevek és a kvantorok komplementer disztribúcióját (**három sok ember, *sok három ember*) tudjuk megragadni, hanem azt a tényt is, hogy a kvantorok éppúgy kontrollálják a \pm PL és \pm D jegyeket, mint a számnevek (**néhány kutyák, sok Goethét követ/*követi egy Eckermann*). Ezek a kvantorok névelővel éppen ott fordulhatnak elő, ahol a számnevek (*A három/sok szép könyv az asztalon hevert, Nekem (*a) három/néhány könyvem hever az asztalon, ...*), sőt az összes elem névelővel lexikalizálódott (egyes idiolektusokban a *legtöbb* is). Bár a kvantorok e viszonylag nyílt osztálya sem teljesen egységes (*Jánosnak megkerült sok/*kevés könyve*), a *minden* elem semmiképpen sem sorolható ide: ez ugyanis komplementer disztribúcióban áll a határozott névelővel (**a minden könyv, *minden a könyv* (qua NP)), de számnevekkel előfordulhat (*Minden két pont meghatároz egy egyenest, és minden három pont meghatároz egy sikot*). Mivel disztribúciója leginkább a határozott névelőre emlékeztet, ebben a cikkben Art<-D> alá sorolom: ez a (16) szabályban csupán minimális módosítást tesz szükségessé. A határozatlan névelő szerepét tehát a *minden* tölti be: az *egy*-et egyszerűen a számnevek közé sorolom, mégpedig a *minden* illetve az *a/az* után kötelezően álló *egy*es illetve *egyik/egyetlen* allomorfokkal. A perifériás pozíciók (*ennek az embernek, ez az az ember aki, ...*) leírása során ez a kép még esetleg változhat: az mindenesetre a jelen megoldás mellett szól, hogy nem definiáltam a *minden* számára külön kvantorkatégoriát és/vagy kvantorpozíciót. (Egyetlen elem (mégoly sajátos) viselkedése véleményem szerint erre nem is ad elegendő empirikus alapot.)

A belső egyezés eddig tárgyalt esetei meglehetősen egyszerűek voltak: a “fej” fogalmának némi kiterjesztésével elérhető, hogy ezeket a fenti szabálysémák használata nélkül, a jegyek felszivárgására (percolation, l. pl. Hellan 1977, 90ff; Lieber 1981, 49 ff) tett különféle kikötésekkel írjuk le. A következő részben, a magyar birtokos szerkezetek transzformációmentes leírása kapcsán megmutatom, hogy a (belső) egyezésnek vannak ennél összetettebb esetei is, illetve hogy a paradigmatisz alak fogalma összetettebb konstrukciókra nem mindig vihető át maradéktalanul.

2.3 A birtokos szerkezet

Bár a magyar birtokos szerkezetekben a birtokviszonyra utaló jegy a birtokon, tehát a konstrukció fején jelenik meg, a +POS mégsem tekinthető fej-jegynek, mivel a semleges intonációju, nem elliptikus mondatokban a birtokos szerkezet egészét kizárólag -POS jegyű főnevekkel helyettesíthetjük. Az indoeurópai nyelvek többségében ez a probléma fel sem léphet: ha a birtokviszonyt a dependensen jelöljük (pl. birtokos esetraggal), akkor a fej és a konstrukció egésze automatikusan egyezni fog, hiszen a dependens (éppúgy mint a 2.2-ben tárgyalt N<1> és N<2> bővitmények) a szerkezetből elhagyható. A magyarban azonban nem létezik kizárólag a dependensen jelölt birtokos szerkezet (**Péternek a kalap, *Péteré kalap*) – itt tehát az egyeztetési jelenségek leírásához mindenképpen a felszivárgási konvencióknál összetettebb mechanizmusra lesz szükség. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a magyarban a birtokos szerkezetek egy részénél a dependens is jelölt (*Péternek a kalapja*): Lotz (1967a) nyomán ezeket dativuszi, a dependensen jelöletlen konstrukciót (*Péter kalapja*) pedig nominativuszi birtokos szerkezetnek fogom nevezni.

Ezek generatív szellemű tárgyalásával legutóbb Szabolcsi (1983) foglalkozott: a transzformációs és a transzformációmentes megközelítések összevetését megkönnyítendő az alábbiakban lehetőség szerint az ő példamondatait fogom használni. Az eltérések már az összetevőszerkezet szintjén jelentkeznek: éppen ezért, először azt tisztázom, hogy a közvetlen összetevős elemzésben szokásos

helyettesítési tesztek alapján a kétféle birtokos szerkezetnek milyen fa-struktúrát tulajdoníthatunk. Mivel a nominatívuszi és a datívuszi birtoktárgyak között a legfeltűnőbb különbséget a névelővel szembeni viselkedésükben találjuk (*Péter kalapja*/**a kalapja* vs. *Péternek *kalapja/a kalapja*), először azt vizsgálom meg, hogy hol helyezkedik el a névelő a közvetlen összetevős szerkezetben. Szabolcsi szerint a “birtokos szerkezetben szereplő *a/az* minden bizonnyal a szerkezet egészéhez tartozik és nem a birtokoshoz” (5). Úgy vélem, hogy ennek az állításnak éppen az ellenkezője igaz. Az *a Péter kalapja* = *Péter kalapja* illetve *a Péter kalapja* = *kalap* helyettesítések alapján elvileg a (10i) és a (10ii) elemzések bármelyike elképzelhető: a Szabolcsi által választott (10iii) elemzés (33, a technikai jellegű INFL csomóponttól itt bátran eltekinthetünk) tehát csupán akkor jöhetne szóba, ha ezek egyenrangúak lennének. A helyzet azonban nem ez: az **a peru fővárosa*; **a lisszabonnak a főutcája* alakok hiányát csak akkor tudjuk az összetevőszerkezet segítségével megmagyarázni, ha a +D jegyű *lisszabon*; *peru* a névelővel egy konstituenst alkot – (10ii) esetén erre nincs mód. A jobboldalt elágazó és a ternáris elemzés egyaránt megengedné az NP-ként nem létező **az a Péter kalapja karimája*; **az a Péter kalapjának a karimája* stb. alakok generálását: (10ii) elfogadása esetén ezt még azzal sem lehet kivédeni, hogy a határozott névelőt +D jegyűnek vesszük fel. (Az *azaz* és az *az az* alakok megléte egyébként is ez ellen szól.) Ugyanerre az eredményre jutunk az *e* ‘közeli névelő’ bevonásával is. Ezt az elemet a határozott névelőtől balra (vagy esetleg éppen Art alatt) kell generálni: annyi mindenestre biztos, hogy a névelőtől jobbra nem állhat. Az *e kisfiú barátja*; *e kisfiúnak a barátja* kifejezésekben azonban kizárólag a *kisfiú* lehet közeli: (10ii) vagy (10iii) elfogadása esetén sem a széles hatókörű olvasat hiányát, sem a szűk hatókörű olvasat meglétét nem tudjuk megmagyarázni.

Szabolcsi (5) egyetlen érve (10i) ellen az, hogy annak elfogadása esetén a birtokos szerkezetben a személyes névmás a névelővel egy konstituenst alkotna, márpedig ez sehol másutt nem történik meg (vö. *az én könyvem* vs. **én könyvem*). Véleményem szerint az, hogy valami egyedi (adott esetben hogy a névelő és a névmás konstituenst alkot), még nem bizonyítja azt, hogy a dolog lehetetlen: ha az ilyen érvelést döntőnek fogadnánk el, akkor a Szabolcsi által javasolt ternáris elemzést is el kellene vetnünk, mivel a birtokos szerkezeteken kívül arra sincs sehol példa a magyarban, hogy a névelő a névmás (baloldali) testvére lenne. A datívuszi birtokos szerkezetre ez az érv egyébként nem is vonatkoztatható (vö. **a nekem a könyvem*, *?nekem a könyvem*). A mai magyar köznyelvben (ahol az *a Péter háza* és az *a Péter* alakok egymás mellett élnek) azonban a fenti érvek a nominatívuszi birtokos szerkezetnél is egyértelműen a baloldalt elágazó elemzés mellett szólnak.

A 2.2-ben leírtak alapján a nominatívuszi birtoktárgy legfeljebb N<2> lehet, míg a datívuszi legalább N<3>. A *Péter három barna kalapja* típusú szerkezetek megléte lehetővé teszi, hogy a nominatívuszi birtokokat egységesen N<2> alatt generáljuk: az ezt újrairó szabályokban ugyanis mind a melléknév, mind a számnév választható. Mivel a *Péternek barna a kalapja* típusú szerkezetek nem értelmezhetők NP-ként, a datívuszi birtokot a névelő lezárja a jelzői bővítéssel szemben: ez is mutatja, hogy itt valóban N<3> áll: a kétfajta szerkezet aszimmetriáját tehát a birtokok különböző szintje adja. A vonásszám-hozzárendelés elvei szerint (l. Harris 1951, ch.16; Jackendoff 1977, ch.2) ez a konstrukció egészére is továbbterjed: a nominatívuszi szerkezet legalább N<3>, a datívuszi pedig legalább N<4>. Abból, hogy a névelő a birtokoshoz, és nem a szerkezet egészéhez tartozik, a birtokos vonásszámára még csak alsó becslést kaphatunk: mind a nominatívuszi, mind a datívuszi szerkezetben baloldalt legalább N<3>-at kell feltételeznünk. Ha azonban a nominatívuszi birtokos N<4> lenne, akkor a nominatívuszi ágazott datívuszi birtokos szerkezeteket (**a kisfiúnak a barátja kalapja*, 10) nem tudnánk kizárni – a nominatívuszi birtokos tehát szükségképpen N<3>. A datívusziba ágazott datívuszi szerkezeteket (*%a kisfiúnak a barátjának a kalapja*, Szabolcsinál (uo.) ? minősítéssel) nem akarjuk ugyanígy kizárni, már csak azért sem, mert a kérdő névmási birtokos

(*kinek a barátjának a kalapja*, 11) esetén csak ez a változat grammatikus (**ki barátja kalapja*, **kinek a barátja kalapja*, uo.). Ennek alapján tehát a dativuszi birtokos N<4> lesz: ez egyben a dativusziba ágyazott nominativuszi birtokos szerkezetek (*a kisleány barátjának a kalapja*, 10) generálását is lehetővé teszi.

A vonásszámok tekintetében mutatkozó eltérések mellett a tulajdonnevek (+D jegyű főnevek) eloszlása is élesen elkülöníti a kétféle birtokot (*Ady bakonya* vs. **Adynak a bakonya*, *észak velencéje* vs. **északnak a velencéje*, ...): dativuszi birtokossal egyáltalán nem fordulhat elő tulajdonnév, míg nominativuszi birtokossal igen, legalábbis metaforikus értelemben. Ez a szabályszerűség olyan erős, hogy még a névelővel lexikalizálódott szerkezeteket is inkább felbontjuk: *Walther NDK-ja* vs. *?Erichnek az NDK-ja*. Így tehát a birtoktárgy mindkét fajta szerkezetben -D jegyű NP, de míg a dativuszi szerkezetben ez a szabály része, a nominativusziban csupán a 2.2-ben már említett jegytörő szabály¹⁶ kötelező alkalmazása miatt válik azzá. Maguk a birtokos szerkezetek azonban +D jegyűek (*Látom/*Látok Péter kalapját/Péternek a kalapját*). Nem jelentenek kivételt ez alól a *%Befalt tizenhat szép cipónkat* (idézi Klemm 1924: 123); *%Kalapodat nem látok a fogason*¹⁷ típusú mondatok sem, mivel joggal feltételezhetjük, hogy ezekben a birtokos szerkezet nem tárgyasetben, hanem egy azzal megegyező fonológiai reprezentációjú, de tárgyas ragozást nem igénylő esetben, ti. partitivuszban áll.¹⁸

(A részletesebb vizsgálatot nagyban megnehezíti, hogy a nyelvhasználat ezen a téren távolról sem egységes: például a Szabolcsi (16) által agrammatikusnak minősített *?[f Péter kalapját] nem látok* mondatot számos anyanyelvi beszélő minden további nélkül elfogadja, sőt egyes esetekben *?[f Liba máját] teszek a levesbe (de [f kacska máját] nem)* csak az alanyi ragozást fogadja el.) A kérdéskör explicit leírásához először a létező idiolektusokat kellene feltárni és osztályozni: a jelen cikk keretei között erre nem nyílik mód.

Így tehát sem POS, sem D nem viselkedik fej-jegyként: de míg az előbbinél a fej kötelezően jelölt és a konstrukció egésze jelöletlen, az utóbbinál a konstrukció egésze a jelölt és a fej (legalábbis dativuszi szerkezetekben) kötelezően jelöletlen. Mivel PL, ANP és CAS fej-jegyekként viselkednek, a kétféle konstrukciót a következőképpen foglalhatjuk szabályba:

(18) N<3 -POS PL ANP CAS +D> → N<3 αPOS εPL ιANP -CAS ωD> N<2 +POS>

(19) N<4 -POS PL ANP CAS +D> → N<3 αPOS εPL ιANP +DAT ωD> N<3 +POS -D>

Mindeddig nem beszéltem az *az én könyvem* típusú birtokos szerkezetekről. 1.3-ban már volt szó arról, hogy a főnévi alanyok valójában nem tartoznak bele a névmási alanyokra felállítható személy/szám paradigmába: látni fogjuk, hogy a főnévi és a névmási birtokosokat is érdemes ugyanígy elkülöníteni. Ezeknél a szerkezeteknél nem könnyű a (10i) és a (10ii) elemzések között választani: (10i) feltételezésével olyan konstituenshez jutunk, amely kizárólag a *...könyvem* típusú környezetekben fordul elő, míg (10ii) esetén olyanhoz, amely kizárólag határozott névelő után állhat. Ez a fajta "kontextuális determináltság" azonban egyáltalán nem ritka az exocentrikus konstrukciókban, így önmagában nem lehet (10iii) elfogadásához elégséges érv, annál is kevésbé, mert a főnévi birtokos szerkezeteknél használtaktól független érvekkel itt is kimutatható, hogy (10i) a helyes elemzés. Ha ugyanis (10ii)-t fogadjuk el, akkor a konstrukció bal oldalán Art, jobb oldalán pedig *én könyvem* áll:

¹⁶ A jegytörő szabály formalizálására ebben a cikkben nem nyílik mód: hasonló jellegű szabályokat fogalmaz meg Kálmán-Prószéky 1984.

¹⁷ Szabolcsi (16) ezt a mondatot agrammatikusnak minősíti.

¹⁸ Erre az elemzési lehetőségre, diakron szempontok alapján, Tólos Endre és Hetzron Róbert hívták fel a figyelmemet.

ez utóbbi azonban nem fordulhat elő a szintén Art alá tartozó *minden* után. Mi több, endocentrikus jellege (*én könyvem = könyvem*) ellenére sem tekinthető főnévi projekciónak: leírásához tehát új kategóriaszimbólumot kellene bevezetni, ami ellentmond az X-vonás elmélet lexikalitási feltételének (Harris 1946, 170; Jackendoff 1977, ch.3.1)

Ezzel szemben (10i) jobb oldalán produktív kategória, ti. N<2> áll (*az én három barna kutyám*), a baloldali *az én* pedig minden további nélkül Art projekciójának fogható fel, mivel az összes olyan környezetben, ahol előfordul, helyettesíthető *az-zal* ill. *minden-nel*. A névmási birtokos szerkezeteket tehát a következő szabályséma állítja elő:

$$(20) N<3 PL ANP CAS +D> \rightarrow Art<1 +D \acute{E}N TE PL> N<2 +POS< - > \alpha D> Art< \theta D>$$

ahol Art<1 +D> személy/szám-jelölt alakjait a

(21)

$$Art<1 +D \alpha \acute{E}N \epsilon TE \iota PL> \rightarrow Art< +D > \begin{array}{|l} \alpha \acute{E}N \\ \epsilon TE \\ \iota PL \end{array}$$

szabály szolgáltatja.

Ennek a megoldásnak az egyetlen hátránya az, hogy megsérti a Szabolcsi által megfigyelt általánosítást – ha azonban a birtokos névmásokat a személyes névmások paradigmatiszta alakjaiként fogjuk fel (l. 1.3), akkor erre mindenképpen rákényszerülünk. Tekintsük ugyanis az *A kalap Péteré* típusú birtoklásmondatokat. Az eddig is használt módszerekkel egyszerűen kimutatható, hogy itt

$$S \rightarrow N<4 PL +D> N<3 \alpha PL +ANP< - > \theta D>$$

konstrukcióval állunk szemben. A (20-21) szabályséma lehetővé teszi, hogy a *Bodri az enyém* típusú mondatokat is ennek alapján generáljuk: az azonban az elemzés technikai részleteitől függetlenül is megállapítható, hogy az ilyen mondatokban ‘*az enyém, a tiéd, ...*’ konstituenst alkot, így a névmások “névelőkerülése” a magyarban legfeljebb tendenciaszerűen érvényesül.

Ezek a birtoklásmondatok azonban nem csupán ebből a szempontból támasztják alá az eddig leírtakat, hanem azt is mutatják, hogy az *-é/-éi* birtokjeleket joggal tekinthetjük anaforikus elemnek. A (12) ill. (15) szabályok lehetővé teszik, hogy a (15) jobb oldalán álló N<2> helyére üres elemet generáljunk: ily módon *Péter N/N-je(i)* jellegű konstrukciókhoz jutunk. Lotz (1967b) felfogását követve felteszem, hogy ezek a szerkezetek N<3 +ANP> alatt is generálhatók, és hasonlóképpen ‘*az enyém*’ = ‘*az én N/N-em*’. (18) lehetőséget ad arra, hogy az

$$N<3 -POS \alpha PL \pm ANP \epsilon CAS +D>$$

kifejezést N<3 θ POS ω PL -ANP -CAS ρ D> N<2 +POS< - > α PL \pm ANP ϵ CAS ι D>/N formában írjuk újra: a magyarban ez egyenértékű az

$$N<3 -POS \omega PL +ANP< \alpha PL > \epsilon CAS +D >$$

kifejezéssel. Hasonló módon

$$Art<1 +D \alpha \acute{E}N \theta TE \rho PL > + N<2 +POS< \alpha \acute{E}N \theta TE \rho PL > \omega PL \pm ANP \phi CAS \epsilon D > /N = = Art<1 +ANP< \omega PL > \phi CAS +D \alpha \acute{E}N \theta TE \rho PL >$$

(A \pm -ok idiolektális váltakozásra utalnak.) Így tehát a fenti birtoklásmondat és az *a kalap Péter kalapja* nominális mondat között fennálló összefüggés mozgatószabályok feltételezése nélkül is leírható, és – amennyiben ezt szükségesnek tartjuk – ún. metaszabályok (l. Gazdar 1982, 159ff) felvételével a nyelvtan egyszerűbbé tételére is felhasználható.

Az ebben a szakaszban felállított szabályok a nominatívuszi és a datívuszi birtokos szerkezetek

között fennálló hasonlóságokat és különbségeket (l. Szabolcsi 1983, 1.2) meglehetősen részletesen leírják. A különbségek egy része éppen abból adódik, hogy a dativuszi birtokos szerkezetekhez nem kapcsolódik (20-21)-gyel analóg névmási szabályséma. A főnevek és a névmások egységes tárgyalása ellen azonban nominativuszi birtokos szerkezetnél is lehet érvelni, méghozzá éppen az összevonás szempontjából kulcsfontosságú harmadik személyű alakok segítségével. Közismert tény, hogy ezekben a szerkezetekben a birtokos többesszámát névmási esetben kizárólag a fejen jelöljük (*az ő/*ők könyve/könyvük*), míg főnévi esetben ugyanez a többesszám a birtokoson jelenik meg (*a kisfiú/kisfiúk könyve/*könyvük*). Egységes tárgyalás esetén ezt az egyeztetési anomáliát 'kivételező jegy' (rule exception feature) felhasználásával tudjuk csak leírni: mi több, ez a jegy nem is esik egybe a \pm NÉVMÁS jeggyel (**az én könyvünk, *a mi könyvem, *a te könyvetek, *a ti könyved*). Ha viszont a névmási birtokos szerkezeteket külön vesszük, akkor elegendő egy *ő* alakváltozat felvétele többes szám harmadik személyben: ez a feltevés pedig lehetővé teszi az *övék/övéké* idiolektális változatok rendszerbe illesztését is. Ez a megoldás tehát kifejezésre juttatja azt a tényt, hogy a névmási birtokos számát *általában* a fejen és a dependensen egyaránt jelöljük, míg a főnévi birtokos száma a fejen soha nem kerül jelölésre.

Végezetül tekintsük át a különféle főnévi csoportok paradigmatisz alakjait. Ha a számnévi -PL kontrolltól eltekintünk, akkor a nulla, egy, vagy kettő vonásos NP-k minden alakja képezhető: az $N<3>$ -ak között azonban már találunk hiányosakat. A nominativuszi birtokos szerkezeteknek nem képezhetőek a +POS alakjaik (**Péter János jelenéseije, *Az ENSZ-nek a Picasso békegalambjája*): ugyanez érvényes a névmási és a dativuszi birtokos szerkezetekre is. A köznevek és a tulajdonnevek eltérő megoszlása is a harmadik vonásszám-szinten válik feltűnővé: itt és e fölött ugyanis már egyáltalán nem találunk nemtriviális -D konstrukciókat.

2.4 Összefoglalás

Az előző részekben kidolgozott NP-szabályrendszer működéséhez a mondat szintű szabályok szolgáltatják az alapot: a teljesség kedvéért röviden kitérek arra, hogy a különféle igei vonzatkeretek (amelyekbe az NP-eket illesztjük) hogyan generálhatók. Az erre a célra szolgáló szabálysémát a főnévi eseteket felosztó jegy-rendszer hiányában csak vázolni tudom: értelmezése csak akkor lehetséges, ha az igék között annyira részletes szubkategorizációt tételezünk fel, amelyben két ige akkor és csak akkor tartozik ugyanabba az alosztályba, ha pontosan ugyanazokat az eseteket vezérli. Mivel Papp (1969: 19) nem talált háromnál több kötelező vonzattal járó igt, az igei alkategóriákat $V<u,v,w>$ alakban hozom, ahol u, v , és w az (1)-ben felsorolt esetek valamelyike. Ezt a beosztást esetleg még annyiban érdemes finomítani, hogy szükség esetén u, v , és/vagy w alá a kérdéses vonzat $\pm D$ jegyére utaló ID jegyet rendeljük: ez módot ad arra, hogy pl. a $V<ACC,DAT>$ alá tartozó *ad* és *felszentel* igeokről még azt is kódoljuk, hogy ez utóbbi dativuszi vonzata kizárólag -D jegyű lehet (**felszentelték a papnak*). "Lapos" összetevőszerkezetet feltételezve tehát a következő szabálysémát vehetjük fel:

$$(22) V<1 ID\acute{O} M\acute{O}D \acute{E}N TE PL u v w>\rightarrow$$

$$V<u v w> NP<+CAS<u> \alpha D> NP<+CAS<v> \epsilon D> NP<+CAS<w> \theta D>$$

illetve, ha (például) w a +ID jegyet dominálja, akkor a jobboldalon θ D helyett -D szerepel. A tárgyi vonzatokat előállító

$$(23) V<1 ID\acute{O} M\acute{O}D \acute{E}N TE PL ACC v w>\rightarrow$$

$$V<\alpha D ACC v w> NP<CAS<ACC> \alpha D> NP<+CAS<v> \epsilon D> NP<+CAS<w> \theta D>$$

szabályséma speciálisabb mint (22), tehát azzal ‘különben’ relációban áll. Hasonló módon, az implikatívuszt generáló

$$(24) V < 1 \text{ IDŐ MÓD } +\text{ÉN} -\text{TE} -\text{PL ACC } v \ w > \rightarrow \\ V < +\text{ÉN} -\text{TE} -\text{PL } +\text{D} < +\text{LAK} > \text{ ACC } v \ w > \text{ NP} < +\text{CAS} < \text{ACC} > +\text{TE} > \text{ NP} < +\text{CAS} < v > \epsilon \text{D} > \\ \text{NP} < +\text{CAS} < w > \theta \text{D} >$$

még (23)-nál is speciálisabb, így ezek is ‘különben’ relációban állnak. Az alanyi, a tárgyias és az implikatívuszi ragozás alkalmazási körét a (22-24) szabályrendszer éppen az által ragadja meg, hogy a benne szereplő szabálysémákat a különben elv diszjunktíve rendezzi (v.ö. Davies 1983): e nélkül az elv nélkül a szabályok csak rendkívül bonyolultan lennének megfogalmazhatók. Az pedig, hogy a megfelelő szabályok ‘különben’ viszonyban állnak, nem függ attól, hogy szabad vagy kötött szórendet, lapos vagy hierarchikus fa-struktúrát tételezünk fel (feltéve hogy következetesen járunk el): ha viszont az implikatívuszt az alanyi ragozáshoz sorolnánk, (23) és (24) között nem állna fenn a ‘különben’ viszony. Az ilyen és hasonló szabályok által generált NP-eket (a cikkben N<4>-eket) ezek után a (11-21) szabályok segítségével írhatjuk újra. Ezek a szabályok részint lefedik, részint kiegészítik a

$$(25) N < i \text{ POS PL ANP CAS D} > \rightarrow N < i-1 > \quad (i=1,2,3,4)$$

szabálysémát, tehát megfelelnek a vonásszám-hozzárendelés elveinek.

A komplex szimbólumokat tartalmazó környezetfüggetlen szabályok, illetve a belőlük kialakítható szabálysémák mellett tehát nemcsak az szól, hogy ezek segítségével az egyeztetési jelenségek is jól megragadhatók, hanem az is, hogy ezek között a ‘különben’ reláció eleve értelmezve van: ha az egyeztetést más (pl. felszívargási) elvek segítségével íránk le, akkor nehézségekbe ütközne, hogy a ‘különben’ elvet felhasználjuk a nyelvtan egyszerűsítésére. A szabálysémák alkalmazása egyben azt is lehetővé teszi, hogy a jegyek közt az első részben (független érvek alapján) felállított hierarchiát is felhasználhatjuk erre: összefüggő jegycsoportok (pl. $\pm\text{ÉN} \pm\text{TE} \pm\text{PL}$) helyett ugyanis elegendő a szabályokban az őket domináló (pl. +POS) elemekre hivatkozni.

A 2.2-ben bevezetett rövidítési konvenciók azonban nem azt a célt szolgálják, hogy a szabályrendszer még tömörebbé tegyék: ezekkel tulajdonképpen a környezetfüggetlen nyelvtanok egyszerűségi mértékére (simplicity measure, l. Chomsky 1965, ch. 1.7) tettem javaslatot. A szabálysémák, és különösen azok manipulált kibontása (manipulated expansion, l. Hellan 1980, ch. 1.B) ugyanis olyan szabályok megfogalmazására is lehetőséget adnak, amilyenek a természetes nyelvekben nem fordul(hat)nak elő: ilyen lenne pl.

$$\text{VP} < \alpha \text{IDŐ } \theta \text{MÓD} > \rightarrow V < \theta \text{IDŐ } \alpha \text{MÓD} >$$

A rövidítési konvenciók értelmében azonban egy $\text{VP} < \text{IDŐ MÓD} > \rightarrow V$ szabály csak $\text{VP} < \alpha \text{IDŐ } \theta \text{MÓD} > \rightarrow V < \alpha \text{IDŐ } \theta \text{MÓD} >$ formában bontható ki: a fentihez hasonló “természetellenes” szabályokat tehát nem (vagy csak igen nagy költséggel) használhatunk.

Irodalom

- Ackerman, F.- Komlósy A.: Néhány lépés a magyar szórend megértése felé. Előadás a Klemm Antal emlékülésen. (Pécs, :1983)
- Antal L. 1961: A magyar esetrendszer. Nyelvtudományi Értekezések 29
- Aronoff, M. 1976: Word formation in generative grammar. MIT Press, Camebridge, Mass.

- Anderson, S. R. 1982: Where is morphology? *Linguistic Inquiry* 13, 571-612
- Barabás A.- Kálmán C. Gy.- Nádasdy Á. 1977: Van e a magyarban tulajdonnév? *NyK.* 79, 135-155
- Bresnan, J. 1976: On the form and function of transformations. *Linguistic Inquiry* 7, 3-40
- Chomsky, N. 1956: Three models for the description of language. *IRE Transactions on Information Theory*, IT-2
- Chomsky, N. 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Chomsky, N. 1970: Remarks on nominalization. In: Jacobs-Rosenbaum (eds): *Readings in English Transformational Grammar*. Ginn, Waltham, Mass. 184- 221
- Chomsky, N. 1981: *Lectures on Government and Binding*. Foris, Dordrecht
- Chomsky, N.- M. Halle 1968: *The Sound Pattern of English*. Harper and Row, New York
- Cooper, R. 1983: Swedish and the Head Feature Convention. Paper presented at the Workshop on Scandinavian Syntax and Theory of Grammar, Trondheim, June 3-5, 1982
- Davies, W. 1983: Disjunctive Application of Agreement Rules. In: Barlow- Flickinger- Wescoat (eds): *Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics*. Stanford Linguistic Association
- É. Kiss K. 1983: A magyar mondat szerkezet generatív leírása. *Nyelvtudományi Értekezések* 116
- Gazdar, G. 1981: Unbounded dependencies and coordinate structure. *Linguistic Inquiry* 12, 155-184
- Gazdar, G. 1982: Phrase structure grammar. In: Jacobson-Pullum (eds): *The Nature of Syntactic Representation*. Reidel, Dordrecht 131-186
- Gazdar, G.- G. Pullum 1982: *GPSG: A theoretical synopsis*. IULC, Bloomington.
- Gazdar G., G. Pullum and I. Sag 1982: Auxiliaries and related phenomena in a restrictive theory of grammar. *Language* 58, 591-638
- Grinder, J.T. – S.H. Elgin 1973: *Guide to transformational grammar: history, theory, practice*. Holt, Rinehart and Winston, New York
- Grosz, B. 1977: The representation and use of focus in dialogue understanding. Technical Note 151, SRI International, AI Center
- Harman, G. 1963: Generative grammars without transformation rules: a defense of phrase structure. *Language* 39, 597-616
- Harris, Z. 1946: From morpheme to utterance. *Language*, 22, 161-183
- Harris, Z. 1951: *Methods in Structural Linguistics*. University of Chicago Press
- Hellan, L. 1977: X-bar Syntax, Categorical Syntax, and Logical Form. In: Fretheim- Hellan (eds): *Papers from the Trondheim Syntax Symposium* 83- 135
- Hellan, L. 1980: *Toward an integrated theory of noun phrases*. PhD dissertation, University of Trondheim.
- Hockett, C. 1954: Two models of grammatical description. *Word* 10, 210-231
- Jackendoff, R. 1977: *X-bar Syntax*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Kálmán L. -Prószéky G. 1984: Fickó-Mackó nyelvtan. *Magyar Nyelvőr*, megjelenés alatt.
- Kean, M-L. 1977: Some features of features. *GLOW-paper*
- Kiparsky, P. 1973: "Elsewhere" in phonology. In: Anderson- Kiparsky (eds): *A festschrift for Morris Halle*. Holt- Rinehart- Winston, New York
- Kiparsky, P. 1982: From cyclic phonology to lexical phonology. In: v.d.Hulst-Smith (eds): *The Structure of Phonological Representation*. Foris, Dordrecht 131-176

- Kiparsky, P. 1983: Word-formation and the lexicon. In: Ingemann (ed): Proceedings of the 1982 Mid-America Linguistics Conference, University of Kansas, Lawrence
- Kornai A. 1983: "...Some version of the X-bar theory." Ms.
- Kornai A. 1985: Lexical categories and X-bar features. *Acta Linguistica*, megjelenés alatt.
- Klemm A. 1928: Magyar történeti mondattan. Akadémia, Budapest
- Labov, W. 1981: Resolving the Neogrammarian Controversy. *Language* 57, 267-308
- Lapointe, S. 1980: A theory of grammatical agreement. Ph.D. thesis, University of Massachusetts, Amherst
- Lees, R. 1960: The Grammar of English Nominalisations. Mouton, The Hague
- Lieber, R. 1981: On the Organization of the Lexicon. IULC
- Lotz, J. 1939: Das Ungarische Sprachsystem. Stockholm
- Lotz, J. 1967a: A -LAK bennfoglaló alak helye a magyar igeragozásban. Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei
- Lotz, J. 1967b: Egy nyelvtani modell (Két fejezet a magyar nyelvtanból. *Magyar Nyelv* 63, 394-408
- Lyons, J. 1968: Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge, England.
- McCawley, J. 1980: An Un-Syntax. In: Wirth- Moravcsik (eds) Current approaches to syntax. Academic Press, New York 167-194
- Mascaró, J. 1983: Phonological levels and assimilatory processes. GLOW paper
- Moravcsik, E. 1980: Introduction to Wirth- Moravcsik (eds) Current approaches to syntax. Academic Press, New York 1-33
- Nichols, J. 1982: Head-marking and dependent-marking morphology. Paper presented at the LSA Annual Meeting, Dec. 29, San Diego
- Papp F. 1969: A Magyar Nyelv Szóvégműtató Szótára. Akadémiai
- Papp F. 1975: A magyar főnév paradigmatisz rendszer. Akadémiai
- Postal, P. 1964: Constituent Structure. Mouton, The Hague
- Prószéky G. 1984: A természetes nyelvek és a számítógép I-II *Információ- Elektronika* 1984 1-2, 35-43, 78-84
- Pullum, G. and G. Gazdar 1982: Natural languages and context free languages. *Linguistics and Philosophy* 4, 471-504
- Reich, P.A. 1969: The finiteness of natural languages. *Language* 45, 831-843
- Robins, R.H. 1959: In defense of WP. *Trans. Philol. Soc.* 116-144
- Selkirk, E. 1983: The Syntax of Words. MIT Press, Cambridge, Mass.
- Simpson, J. 1983: Discontinuous Verbs and the Interaction of Morphology and Syntax. In: Barlow-Flickinger- Wescoat (eds): Proceedings of the West Coast Conference on Formal Linguistics. Stanford Linguistic Association
- Szabolcsi A. 1983: Próbaféjezet egy magyar strukturális mondattanból. Kézirat
- Veenker, W. 1968: Verzeichnis der Ungarische Suffixe und Suffixkombinationen. *Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica* 3, Hamburg.
- Wells, R. S. 1947: Immediate constituents. *Language* 23,321-343